

Leo y escribo en mi lengua

Mixe Baja • Ayuuk

Ayuuk'aamëtsy nyajmetya'aky mëët njaay





MEVYT
Modelo
Educación
para la Vida
y el Trabajo

Créditos a la presente edición

Coordinación académica
Sara Elena Mendoza Ortega
Elisa Vivas Zúñiga
Flor María Kobe Guzmán
Carmen Díaz González
Javier Avelino Fernández
Luis Alavez Bautista

Compilación
Caín de Jesús Apóstol
Julio López Arango
Eliuth de Jesús Apóstol
María Guadalupe Morales Castellanos
María de Jesús Hernández Francisco

Traducción de textos a la lengua mixe Baja
María Guadalupe Morales Castellanos
María de Jesús Hernández Francisco

Asesoría académica
Mónica Karina Barbosa Romero
Israel Filio García

Revisión técnica
Liv Kony Vergara Romaní

Revisión de la escritura en mixe Baja
Godofredo Gervasio Santiago Martínez

Coordinación gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Seguimiento al diseño
Ricardo Figueroa Cisneros
Jorge Alberto Nava Rodríguez

Seguimiento editorial
María del Carmen Cano Aguilar

Supervisión editorial
Marlik Mariaud Ricárdez

Revisión editorial
Agustín Escamilla Viveros
Hugo Fernández Alonso
Laura Angélica de la Torre Rodríguez

Diseño
Jorge Guillermo Aguilar Picasso

Diagramación
Mónica Montserrat Rivera Ochoa
Ricardo Pérez Rovira

Ilustración de portada
Cristina Niizawa Ishihara

Ilustración de interiores
José Ernesto Arce Ortega
Irvin Richard Zela Vázquez
Alejandro Villalobos González
Ismael David Nieto Vital
Juan Jesús Sánchez Muñoz

Leo y escribo en mi lengua. Mixe Baja. MIBES 3. Libro de lecturas. D. R. 2012 © Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D.F., C.P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autores, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9
ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4
ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* Mixe Baja. MIBES 3. Libro de lecturas: 978-607-710-235-9

Impreso en México

Yajnatšiwëëpy



Myotsyo'ont

Xyaj'ijxp xyajmatoyajp	5
Muku'ukajp	6
Oy nyaax	7
Je'e tun myetya'aky ajxy	8
Kixyuunk winxoots	9
Jotpa'amëë mëët toyëë	10
Je'e mëjtuunk	11
Je'e jeya'ay ëntakpë	12
Mu'u kitye'epy	13
Nokoo po'o pya'anpety	14
Mixyuunk mëët yë'ë kaateety	15
Je'e uk mëët yë'ë pixk	16
Yajmamëyëk	17
Nametsk y'ap ajxy	18
Je'e xëkëtiw mëët yë'ë tsukt	19
Je'e mook jwë'ënyty	20
Yë'ë teetyjeya'ay ujts no'pë	21
Je'e nuuxajpë	22
<i>Seri</i> tyëjk ajxy	23
Je'e teetyjeya'ay mëët yë'ë mook	24
Je'e nuux mëjtsiin	25
Kixy ajxy metšk yajxonëp	26
Je'e kaa mëët yë'ë tsi'tsyk	27



Je'e anyëm mëet yë'ë kutë'x	28
Je'e puya'ay ajxy	29
Je'e oy uk	30
Je'e muku'ukajp ajxy mëet yë'ë osë	32
Kwantëy jeya'ay	34
Je'e Juana mëet Miguel	35
Je'e tuk'uunk mëet yë'ë lek	36
Je'e tēkēēk'ok o'ok wonpijt	37
Atsej myetya'aky	39
Jeya'ay jaa mayëë'ataan myetya'aky	40
Je'e kaateety mëet yë'ë tsatsy'uunk	42
Je'e tuk mëet yë'ë tsukt	44
Tsoky xëë tu'un najxp	46
Je'e poo mëet je'e pa'uk	48
Je'e piik'atyuunpë	50
Tii yë'ë pa'uk koo wyinma'anymetsyë	52
Je'e kaa kyumotoopy	54
Je'e tuk mëet yë'ë luut	56

Xyaj'ixp xyajmatoyajp

Ataa noky miitsy kyëxp ataa nyatajy nyamayë, ween miitsy je'e jatu'un mkapxta'aky je'e noky myetyakyë, jatu'un m'ixatëp metoyatëp ney je'e wiink kajpt jeya'ay ajxy tyajmyay, ney miitsyën, yë'ë ayuuk jaay ayuuk kapxy mnaxonta'aky. Ataa noky jim ataa pyatsoony maa yë'ë *Ayuuk'aamëtsy nyajmetya'aky mëët njaay.*

Ataa noky myajtunkpataanpyë, myëët wiink ayuuk kapxy ataa metya'aky patsopaatp matu'unt'yë ataa naax nyajtsanapyëjtëm, jatunëk, ney je'e jeya'ay m'ixyatëp ney ajxy tsyana'ay y'ayoy. Matyu'u kapxy ataa noky myëët: Na'ap metya'aky, kwentë, kapxy yajkuwijpë, je'e jeky jeya'ay myetya'aky, mëët may jiipy jyakyajpaaty.

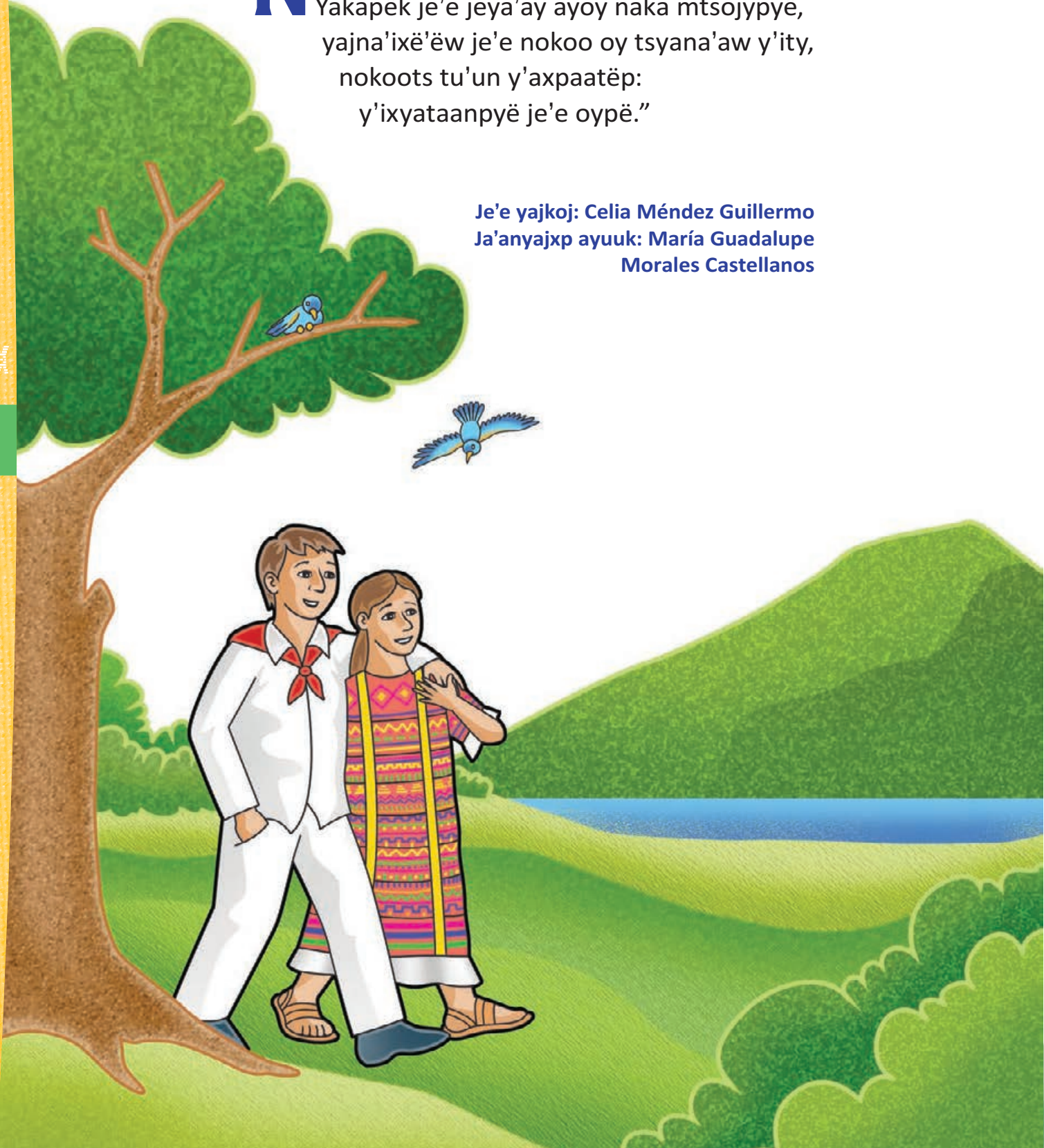
Tyam mnama'ay koo ataa noky janaany'ok m'akapxë'ëp, jatu'un, oy m'apëkëp ney je'e noky oy myajmetya'akëp, mëët jatu'un oy mjak'ëxpëkëp mjakjatëp kapxtëw jaa m'omtsoo ayuuk kapxy metya'aky.

iN'ajotajpy ëjts koo oy ween mkapxta'akëp!

Muku'ukajp

“Nokoo mxijts najty oy jotkujk mjawë'ëy
Yakapëk je'e jeya'ay ayoy naka mtsojypyë,
yajna'ixë'ëw je'e nokoo oy tsyana'aw y'ity,
nokoots tu'un y'axpaatëp:
y'ixyataanpyë je'e oypë.”

Je'e yajkoj: Celia Méndez Guillermo
Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos



Oy nyaax

Maa naax janytyim y'anë jimëtsy ntsana'ay, këxy jim tsyo'oky maa yë'ë, jiipyëtsy ntuntaktë yajpaaty, tée ëtsy tsuuky mëët ka'ak ni'ipy, tée nto'oxyëjkëtsy xymyëtni'ipy, jim tée nyi'ipy tsajkëtsi'ixy mëët tsikty, maa naax ëjts nmëët. Tëë ëjts n'uunk y'apëky tun, metsktëkëëk pi'k niy mëët waaxk tée nyi'ipy, yë'ë ëjts tu'un nkaapy mëët majukyajpy oy yajxon nokoo ëjts ni'ipy, jatu'un ëjts nkajpt kyutujt.

Je'e yajkoj: Pascual Sánchez Gómez
Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos



Je'e tun myetya'aky ajxy

Nokoo jeya'ay ajxy nityu'um yo'oy maa tunnakap mëët nokoo je'e tun myetya'aky kya ixaty paky tu'un janytyim tyakoyëp. Paaty ajxy tu'un myena'any nokoo najty tu'un kya'ixyë wenëk je'e kyujup, kyamiixy mëët y'ëxyë y'aneke.

Ataa metya'aky jwe'ekë taa tyuunpy ween je'e jeya'ay nyawa'atsy kyuwa'atsy jim maa je'e tunnakap ween je'e patekytyu'u kweentajpë je'e yuuk'aay mëët je'e ujts kyapaaty.

Je'e yajkoj: Salomé Martínez de la Rosa
Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos



Kixyuunk winxoots*

Jwe'e Catalina kyunaaxë maa je'e ajxy nyanëenpyë tsotsil, winxoots mëët kap yo'oy xëëmnë, kap pën nyajwë'ëy, tiikëxpë koots janytyim y'oy y'ixy mëët yo'oy. Kap tyaj tyeety ajxy nyaka tsoky, ayoy ajxy kyoxy, nëtyu'um ajxy nyake'eky jakyay wenëk jatu'un y'o'oky. Myatëjkë tu'un pupejpë jaa Catalina, yë'ë tyaj tyeety jyawiiyako'okan je'e. Oy je'e Catalina y'o'oky ween je'e tyaj tyeety waam kyamanaañë.

Ja'anyajxp ayuuk: **María Guadalupe Morales Castellanos**



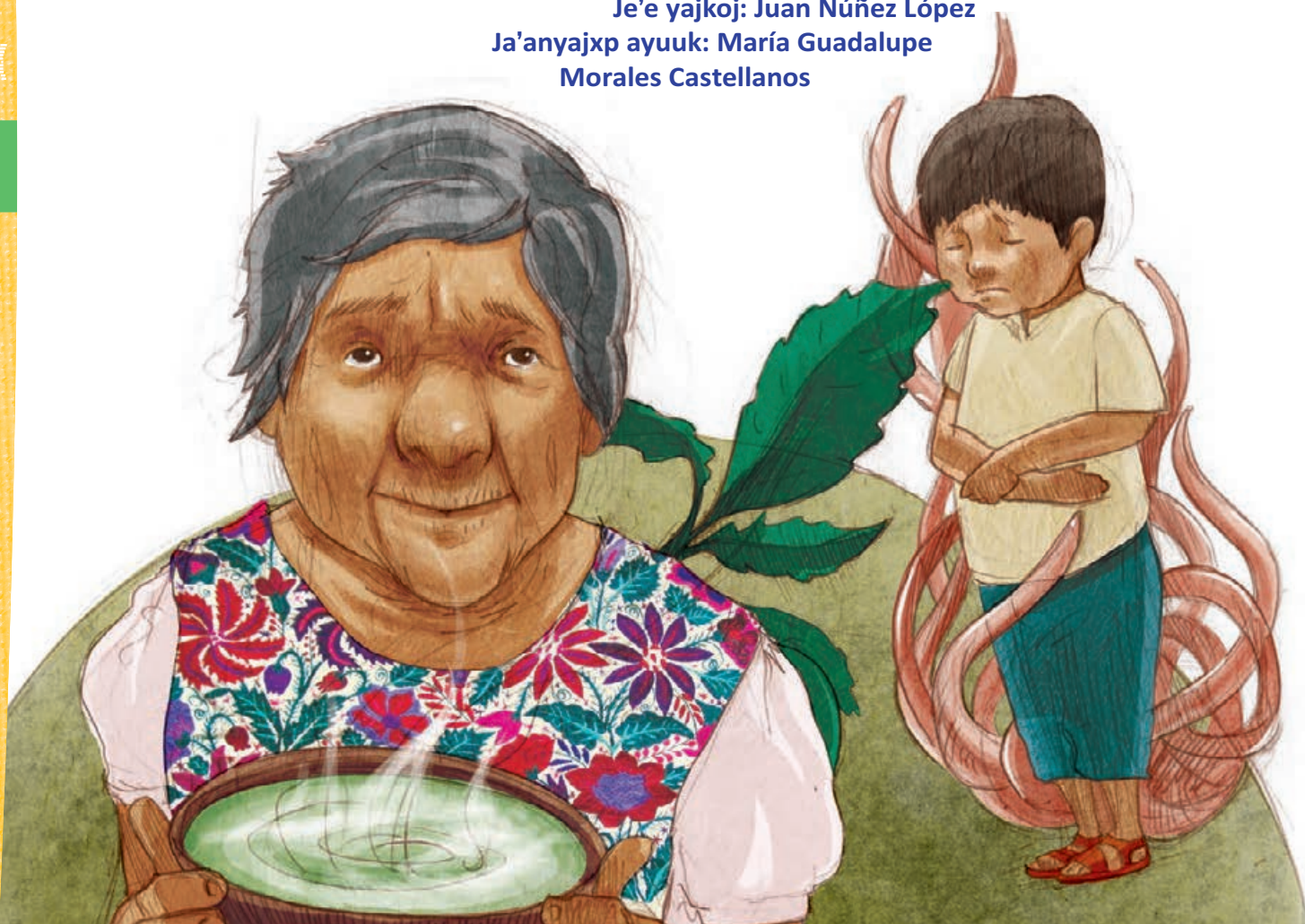
*María Rosenda de la Cruz Vázquez. *Reflejo y vida de nuestras palabras*, Chiapas, CELALI, 2004, p. 17.

Jotpa'amëë mëët toyëë*

Nokoo pikena'k jyoot anaxyë pya'amy, kap nyakakaya'anyë mëët kap oy y'ëyë'ëky, tëenk je'e myëët. Paaty tëenk ajxy mëëtajtëm nokoo tijaty te'k ajxy një'xëm mëët nokoo pa'ak anaxy një'xëm, paa kap ataa pa'am ntsojkëm, jwe'e tsooyataanpyë puteety tikts ween jatu'un nyaxy.

Tu'uktsim nëë, tu'un myajmayepekëp je'e puteety nokoots najty tëë yepeky jatu'unts ajxy je'e y'u'uky japoom japoom kajnë ajxy najty kyay; juxtujk xëë tu'un yaku'uka'any. Koo jatu'un ajxy y'u'ukëp, mënit je'e tëenk kyëxy pëtsëma'any.

Je'e yajkoj: Juan Núñez López
Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos



*Elisa Ramírez Castañeda (comp.). *Creencias, dolencias y remedios*, Colec. Hacedores de las Palabras, México, CONAFE, 2001, p. 42.

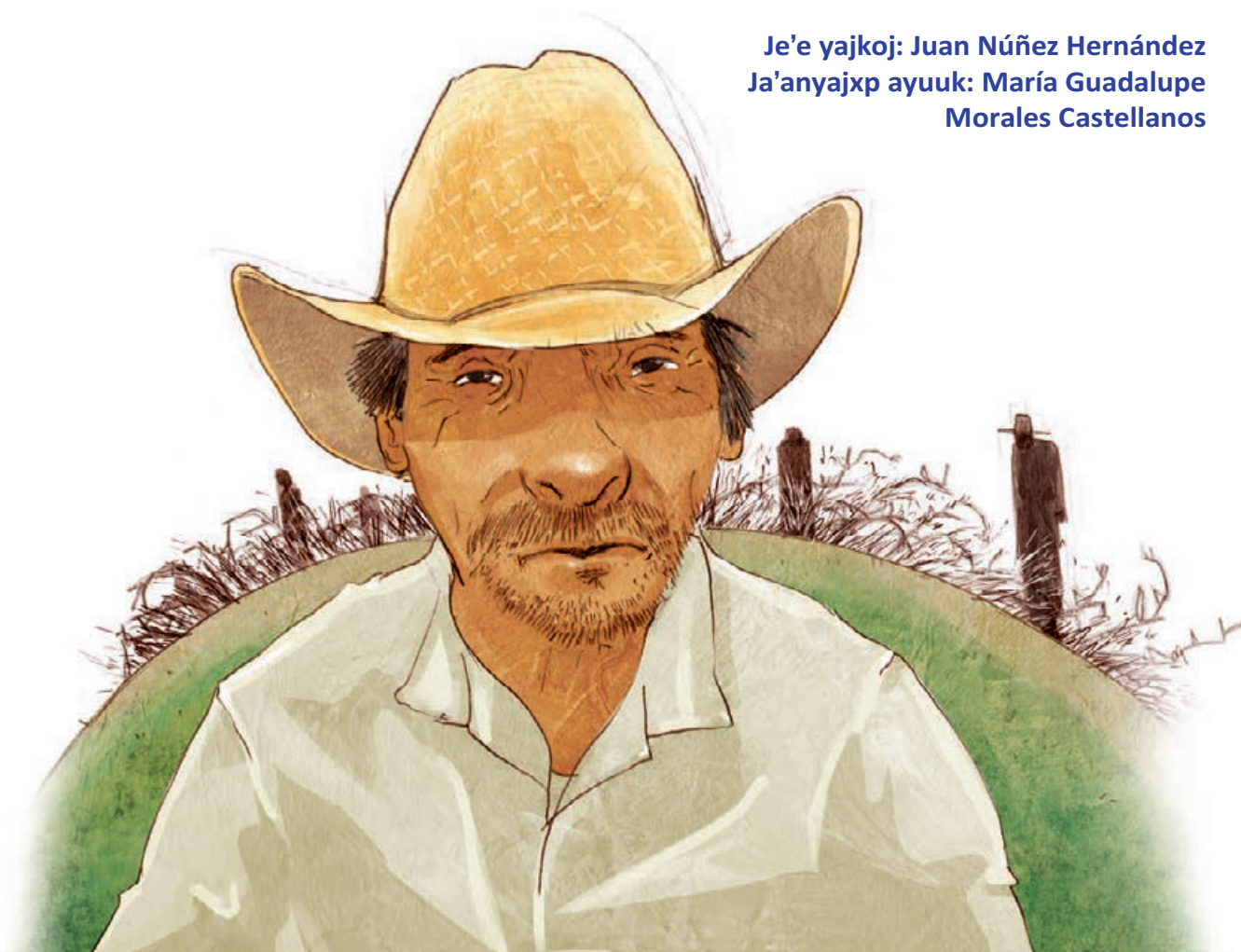
Je'e mëjtuunk

Yë'ë kamtuunk je'e ëjts ntuunkajpy maa nkajptëtsy. Nokoo jeya'ay ajxy nyi'ipa'any, jayëjp ajxy y'ok winyu'uy mënit ajxy nyo'okyë, mënit ajxy wyinwooky je'e ajxy tëë nyo'okyëp.

Mënit ajxy jyatëkë'ëy niipëp, nokoo janytyim y'anë mëët nokoo janytyim tyëëtsykë kap je'e ni'ipëë y'oyë'ëy këxy tëëtsp tu'un, oynyuxu'tsnë jeya'ay ajxy tu'un nyijwë'ëyëë nokoo kya'oyë'ëy.

Nokoo jatu'un y'oyë'ëy je'e mook wiink kajpt ajxy nëkxy tyooky kuka'ay ajxy janytyim pyëka'any, paaty ëjts yuupëtëjk na'k xy'ayowijxëm, anaxyë ëjts n'ayoy, to'okjaty ëjts kaaky mëët kaan nkay.

Je'e yajkoj: Juan Núñez Hernández
Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos



Je'e jeya'ay ëntakpë*

Tu'uk jeya'ay ijty meek kwenta'ajpë jakemjwëëpy kyajpt myamë'ëy, oy manaaijty je'e jeya'ay wyinëëny: koo je'e pa'uk myeek wii myajtsëë, wii yaaxpë je'e ween mya'kajpt jeya'ay nëkxy ajxy nyawa'any.

Metsk'ok tëkëëk'ok, jaa myakajpt jeya'ay, ajxy je'e tëë yajwinëëny, koo ajxy je'e jim jyametsy, kaj je'e nyatëyë. To'ok, je'e tyëyjajty, may mëj pa'uk je'e myejtsy, meek ajxy tu'un y'axtaapy, je'e kumeek jaa yaax koo je'e oy koo pyupetyëë, a yë'ë jeya'ay ajxy kap je'e y'ijxy y'amotooy, kap je'e oy pën nyawa'anë, kap pën myëjpataky. Këjx pa'uk jaa meek tsu'utsy.

Ataa metya'aky nëm myena'any: koo yë'ë ëntakpë jeya'ay myetya'aky nimanaa kyamapëkyë, oy najty je'e jyatëymëtyaknë.

**Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos**



*Berta Hiriart (comp.). "Fábulas clásicas", en *Antología*, Colec. Libros del rincón. México, SEP/ Lectorum, 2002, p. 19.

Mu'u kitye'epy

Je'e kamtuunpë jeya'ay tsim naj yajpujpy yajka'aw jëtsy awaaky ajxy, may jeya'ay myetsy pujpë, tsiipë yajtunkpatypë je'e nëë ajxy maa je'e jëtsy tëë kya'ay. Kap may xëë nyajxy, koo mēj majaty mu'u je'e jiipy pyëtsëemy; ney je'e xëë nyaxy jatu'un ajxy je'e myayë'ëy. Kējx je'e mu'u kyamtëkëëy, onyaamaa jë'xy pëky ajxy y'axta'ay; tijaty je'e pyatypë jatu'un ajxy je'e jyë'xy pyëky. Maa je'e mook tse'exk yajpaaty këxë je'e mook ajxy jyë'xy, je'e mu'u yuu, kaj je'e kyëxy myay; je'e jeya'ay tajpmaapy ajxy, koo je'e myook ajxy yajkëjxë. Je'e pikena'k tsëkëëpy koo je'e mu'u y'amuuy xëëmkoots ajxy je'e jyë'xy koo je'e mu'u kajptjoty tyëkë'ëy, yë'ë jeya'ay jyawiiyako'k ajxy; jyawojp, jyaka'ts, jyano'k nijatu'un je'e mu'u kyakëxy, nëkëë mayëëpy je'e tenka'anë.

Je'e yajkoj: Marcos Cornelio Sánchez Ramírez

Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús Hernández Francisco



Nokoo po'o pya'anpety*

Jatu'un teety'ap'uunk ajxy myena'any nokoo po'o pya'anpety wyinkootsëëpy tu'un mënitëk tsi'tsyk tyëkë'ëy yaaxpë jwe'ek ajxy tu'un myena'any nokoo po'o kyëxy. Naak'ok kyootsë'ëy mëk je'e tsi'tsyk ajxy jyakya'axy: "sí, sí, sí", wenëk je'e po'o myëkpëky. Nokoo koots yajxon kyëxëëky mëët koo po'o janytyim y'any jotkujk je'e tsi'tsyk'uunk ajxy nyijwëyëë, amonyëk ajxy tu'un y'ity.

Nëm ëjts nteety'ap myena'any nokoo kyootsë'ëy mënit je'e po'o pya'anpety koo kupk tsu'um jyaty mënit myëkpëky. Koo pya'anpety, nakëxy ajxy ntsëkëëyëm; je'e ëtsy nmakajpt jeya'ay mëët yë'ë wintu'um akajpt ajxy tsoony je'e po'o ëjts npupëjpy: jii ajxy pujxt yajyaaxpë, naje'e ajxy wajka'pt yajxuxpë. Kap pën tsyoky koo je'e po'o kyutëkoyëp, jaawiiyukyaataanpë ëjts maa taa naax. Koo je'e po'o myëkpëky nakëxy ëjts jotkujk nmamë'ëy, natsaay napiik, xontakpë ëjts tu'un.

Ja'anyajxp ayuuk: **María Guadalupe Morales Castellanos**



*Elisa Ramírez Castañeda (comp.). *Orígenes y dueños*, Colec. Hacedores de las Palabras. México, CONAFE, 2001, p. 31.

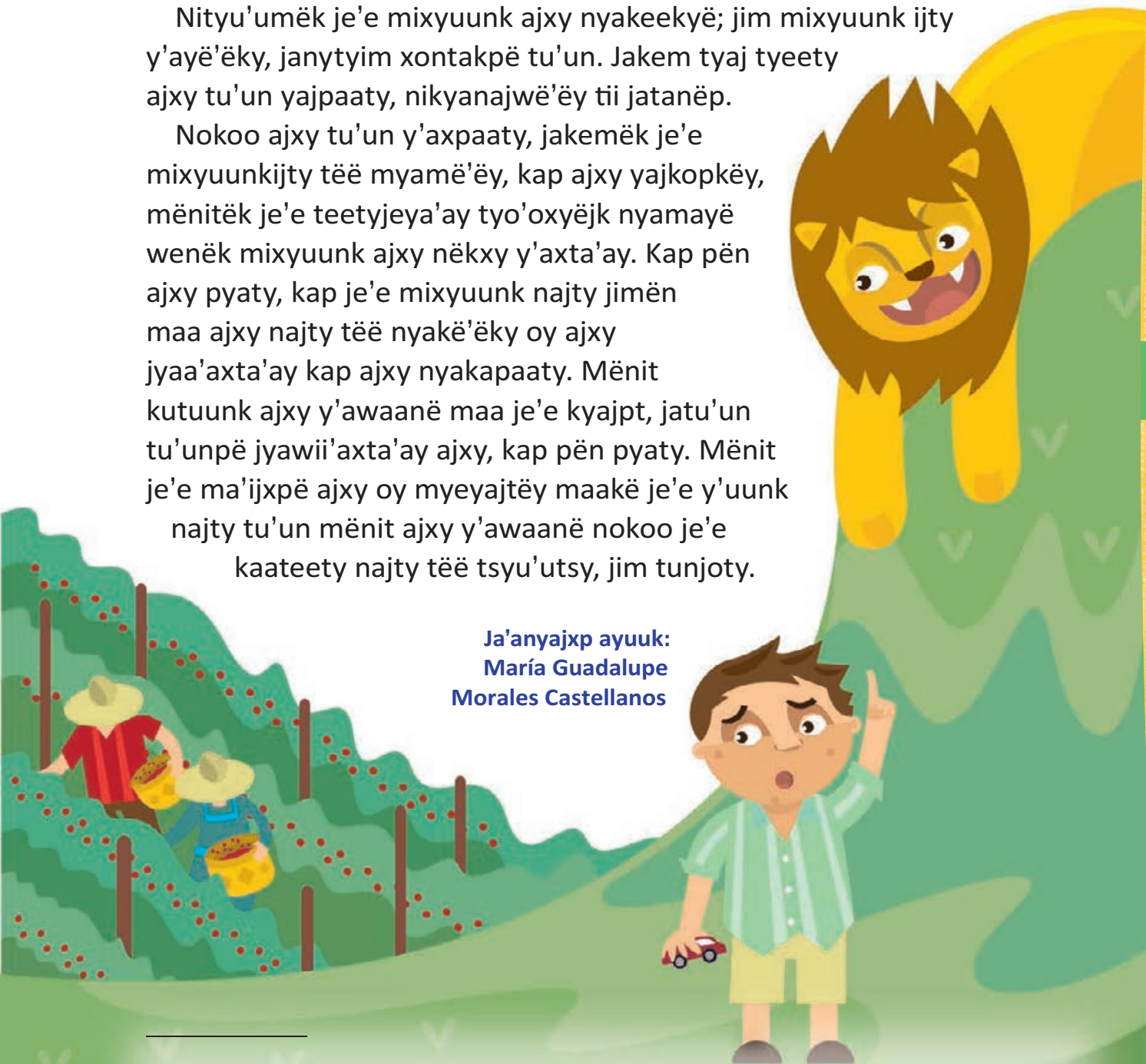
Mixyuunk mëet yë'ë kaateety*

Jatunëk ajopë'ë natëkëek jeya'ay ajxy tu'un tyupëjkyë kafetyujpë tu'uk teetyjeya'ay mëet tyo'oxyëjk mëet y'ya'ay'uunk. Mejts ajxy maa je'e kafetyëjk, je'e teetyjeya'ay mëet tyo'oxyëjk nametsk ajxy tyëkëëy kafetyujpë.

Nityu'umëk je'e mixyuunk ajxy nyakeekyë; jim mixyuunk ijty y'ayë'ëky, janytyim xontakpë tu'un. Jakem tyaj tyeety ajxy tu'un yajpaaty, nikyanajwë'ëy tii jatanëp.

Nokoo ajxy tu'un y'axpaaty, jakemëk je'e mixyuunkijty tëë myamë'ëy, kap ajxy yajkopkëy, mënitëk je'e teetyjeya'ay tyo'oxyëjk nyamayë wenëk mixyuunk ajxy nëkxy y'axta'ay. Kap pën ajxy pyaty, kap je'e mixyuunk najty jimën maa ajxy najty tëë nyakë'ëky oy ajxy jyaa'axta'ay kap ajxy nyakapaaty. Mënit kutuunk ajxy y'awaanë maa je'e kyajpt, jatu'un tu'unpë jyawii'axta'ay ajxy, kap pën pyaty. Mënit je'e ma'ijxpë ajxy oy myeyajtëy maakë je'e y'uunk najty tu'un mënit ajxy y'awaanë nokoo je'e kaateety najty tëë tsyu'utsy, jim tunjoty.

Ja'anyajxp ayuuk:
María Guadalupe
Morales Castellanos



*Elisa Ramírez Castañeda (comp.). *Orígenes y dueños*, Colec. Hacedores de las Palabras. México, CONAFE, 2001, p. 65.

Je'e uk mëët yë'ë pixk

Uk: kërr, kërr, kërr.

Kapx metyaakpë: Jatunëk uk najty wii nyixyitityë mënit je'e myetooyë nokoo ajxy najty wii jyë'ëyë.

Pixk: Waiiiiii, waiiiiii.

Kapx metyaakpë: Oy najty wii y'axta'ay maa jatu'un myena'any mënit tu'un myetooy:

Pixk: Kaj ëtsy yako'oky, kap manaa n'ixanë.

Kapx metyaakpë: Nokoo je'e uk tyeky tsyajkajpy

Pixk: Waiiiiii, waiiiiii.

Kapx metyaakpë: Jimëk je'e pixk najty nyaka'o'okanë.

Pixk: Waiiiiii, waiiiiii.

Kapx metyaakpë: Oynyoxu'utsnë je'e tu'un y'ijxyë, paaty ajxy tu'un myena'any nokoo je'e jim nyakamaawitity ny'ix këxp.

Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos



Najxtëkats maa yë'ë Ayuuk jeya'ay y'ayuuk noky mënit mtuunk mayëp.

Yajmamëyëk*

Teety'ap tekywya'ats miitsy
 ëtsy mëtyo'oyëk tekywya'ats tsaa nakëxp,
 nej ataa jukyajt nyaxy;
 ëtsy yajnaixëyëk nej yë'ë
 xuuxt mëët yë'ë tipxt matoowëp.
 A jwe'e ëtsy nja'eeapan je'e nkaijxypë,
 nxu'tsoowaanpyëtsy je'e nkaxejpy,
 je'e oytyu'u ëtsy njaawiipyataanpy
 jatu'un je'e jotkujk jukyajtëtsy paatëp.



Teety'ap taaktaapyë
 namaayëtsy nej yë'ë metya'aky y'opyëtsëmy,
 nej yë'ë muuxy tu'u oy yajkëxë'ëky;
 ëtsy yajna'ixëyëk nej je'e kuma'ay
 mwiinjwë'ëp, nej je'e tsip je'e
 maat mwiinkuupaatë'ëp.
 ¡Kapëtsy nmamëwa'any yaamk'uunk!
 Teety'ap, jëtsy yë'ë m'oyjoot mëët
 m'okyutujt yajmanëkekëyë!

**Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
 Hernández Francisco**



*Adriana del Carmen López Sántiz. *Jalbil k'opetik. Palabras tejidas*, Chiapas, CELALI, 2005, p. 35.

Nametsk y'ap ajxy*

Y'ap myetya'aky ajxy ataa, kutunkajp ajxy ijty nametsk. To'ok je'e, kap konk najty yajpaaty mëjyaxë je'e jeya'ay ajxy ween ajxy oy koo yajtinyëkë'ëy jim Chamula je'e metsëë mëët je'e ëyowixyëë: je'e kutuunk jaa yajtsumanë je'e kityeepyë a je'e ku'uk jyayako'okan ajxy je'e. Jejky jaa ku'uk ajxy myëtmetyaky oy ajxy yajwinwë'ëyë koo je'e tsumy nyëkxa'any.

Ataa tuunkmëëtpë ajxy kap je'e nyakapxyë maa ajxy je'e nyëkx, a je'e tyo'oxëjk ajxy y'ojotajt koo je'e uukpë tëë nyëkxy. Je'e tyo'oxëjk ajxy kojkyapxajt koo je'e nyi'ap wyoopa'any mëët y'axpopowa'any, kap ajxy ijty myeyajtëwaany tiikëxp koots ajxy koo myejtsy. Koo ajxy myejtsy wopo'okë ajxy je'e nametsk; ataa y'ap nëkx ajxy je'e jotma'at uukpë a jim ajxy je'e y'ok tsip patnë pujxtëjk ka'aw ajxy je'e, jatu'un ajxy nyawaanpejtë koo je'e axëëk ju'uky ajxy jyu'uky. Mënitëk tyo'oxëjk ajxy myotoyajt a ooy ajxy je'e y'ëxjuupyëtsëmy.

**Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco**



*José Leopoldo Hernández Hernández. *Reflejo y vida de nuestras palabras*, Chiapas, CELALI, 2004, p. 109.

Je'e xëkëtiw mëet yë'ë tsukt*

Yajxëë'antëtsyp yë'ë tsukt jyë'xy kya'ay, tëëtsy pojjoy, je'e najty tëë y'ëxta'ay xëëkopkjoty. Tu'uk xëkëtiw naj yuuwitity, nyamejts je'e tsukt a nëm je'e nyamaay, ëtsy yë'ë mjë'xy wentyë pumooyë; ataa tsukt jatu'un je'e y'atsooy:

—Muku'ukajp, ɬa tii mitsy tëë mtuny manaa ataa je'xy ëtsy tëë n'ëxta'ay?

—Jim ëtsy najty n'ëy kamjoty —jatu'un je'e xëkëtiw y'atsooy—; koo'ëtsy tëë nwiyy'ëy kap jatu'un tëë nyapaatë'ëy.

—Aa paa m'ëëp najty xëëkopkjoty —nëm je'e tsukt nyamaay, tii jata'a mkaa'ëtsy.

Je'e tsukt yajpëtë'ëk je'e jyë'xy najty wiiyajxëëtëtsyp, mënit je'e myëjuttëkëëy.

Tsëk ajxy tunëm ney yë'ë tsukt, jatu'un je'e tii manaa kyamaayjatëp. Je'e nuux jeya'ay oy manaa je'e tii kyamëëtë.

**Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco**

**Najxtëkats maa yë'ë Ayuuk jeya'ay y'ayuuk noky
mënit mtuunk mayëp.**

*Esopo. *Las mejores fabulas infantiles*, México, Época, 2004, p. 11.

Je'e mook jwë'ënyty*

To'ok je'e taj'ok yajtë'ëy:

—¿Tii jata'a nkayanëm? Nii mook nkamëëtajtëm nej naa ankaaky xëkujkëm.

Je'e mënit xëë akëjatu'un jeya'ay kayëk kyamëëtë.

Mënitëk je'e myejetsy ya'ayëjk tu'uk a myeyajtëëw jaa taj'ok:

—¿Tii ajxy koo mtajymay? ¿Tii ajxy jyajp?

—Kaayëëk ëjts nkamëët.

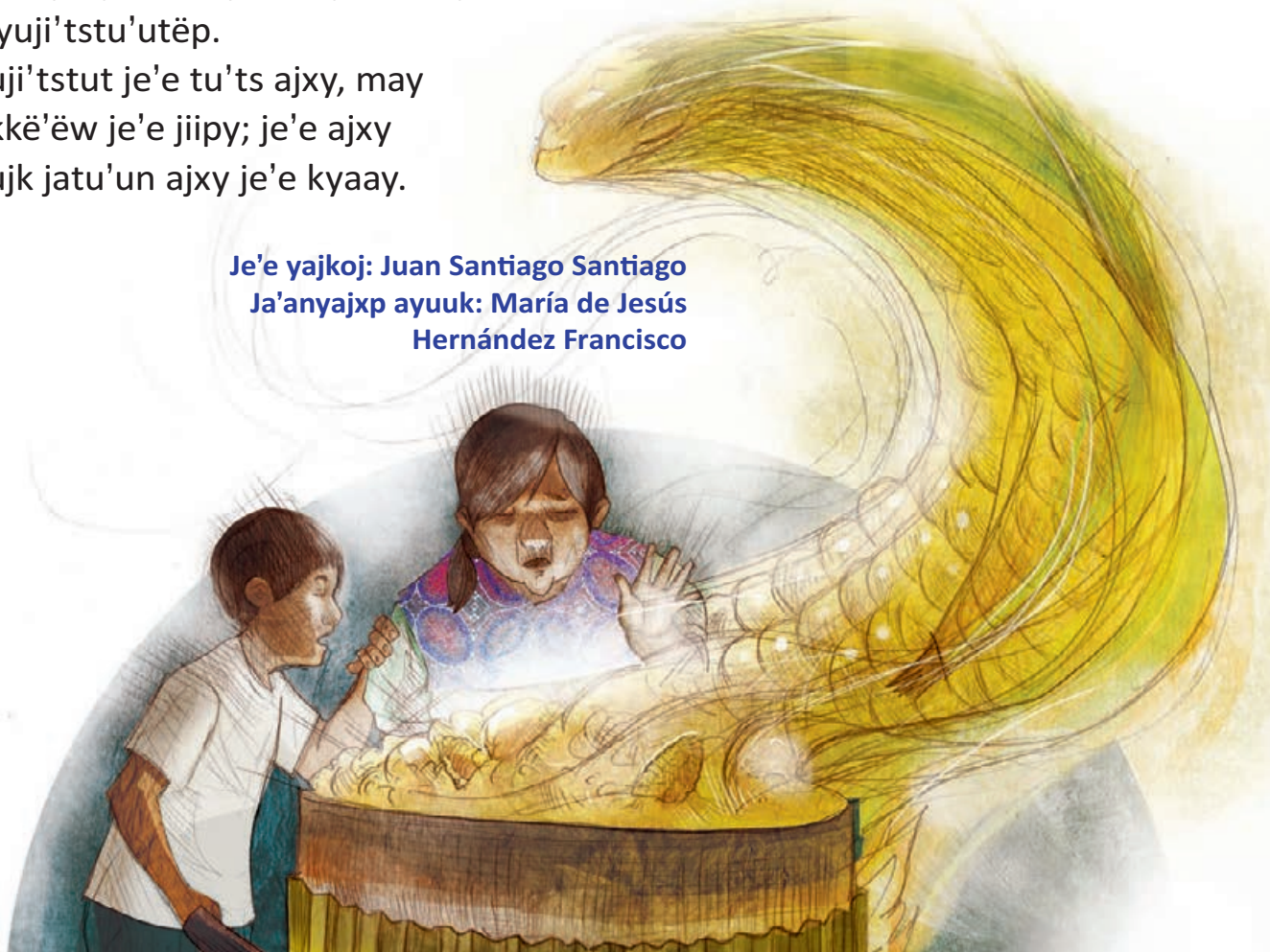
—Ka'ajxy mtajymay, yujwits nëë tu'tsjoty jatu'un jaam yajkuwook.

Nokoo naj yepeky ëtsy ajxy y'awanë mënit mook min yajkuxita'any.

Nokoo je'e nëë yepejkë'ky oy jaa mixy ajxy y'awanë je'e mixy tëkëëy je'e tu'tsjoty mënit je'e myena'any koo kutu'uk orë kyuji'tstu'tutëp.

Kyuji'tstut je'e tu'ts ajxy, may mookkë'ëw je'e jiipy; je'e ajxy xyëkujk jatu'un ajxy je'e kyaay.

Je'e yajkoj: Juan Santiago Santiago
Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco



*Elisa Ramírez Castañeda (comp.). *Maíz*, Colec. Hacedores de las Palabras. México, CONAFE, 2001, p. 24.

Yë'ë teetyjeya'ay ujts no'pë*

Nëm ajxy myena'any koo teetyjeya'ay oy jakem yu'uy. Koo je'e teetyjeya'ay myejtsy maa je'e tyuntaakt tēkēy yuupē, tu'ukit kējx nyawitsē'ēy je'e ujts jim je'e jēn pyataky maa mēy tyē'ēts naj may; jatu'un yē'ë mēy jyaktooy, kap je'e teetyjeya'ay yajkopkēy paa tē jyēn matsy maa je'e ijty tyena'ay. Koo je'e y'axpaty maa je'e jēn ijty tē pyēta'aky, tē ijty weenty pyatoonyē.

Nēkx pyē'ēkyē jajpi'tspē kap je'e myajataaky oy jeya'ay ajxy pyupety, namajktēkēk jeya'ay ajxy y'ooy. Je'e teetyjeya'ay oyoy je'e tsyēkēy janytyim myēj je'e nyo'okēy, wiink kajpt pa'a je'e yajmano'okēy San Juan Iztaltepec je'e kajpt xē'aty mataxkmoko'x peexy je'e yajkujuyē. Je'e teetyjeya'ay ujts no'okēyēp Maximiliano je'e xyē'aty; mēnit je'e teetyjeya'ay nyēkxy maa tyējk nyakapx nej je'e jyajty mēet maa

je'e nyo'okēy, oyoy je'e mēj nyo'ky
mokoxmoko'x xapk je'e kējx tyoy.

Jatu'un je'e teetyjeya'ay jyajty
y'apejty.

Je'e yajkoj: Arturo López López
Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco



*Elisa Ramírez Castañeda (comp.). *Maíz*, Colec. Hacedores de las Palabras. México, CONAFE, 2001, p. 38.

Je'e nuuxajpë*

Jim jeya'ay najty to'ok janytyim ëyooop a janytyim nuux. Oy anejpy je'e jyukyaty jaa ja'axy tse'xp je'e yuukjoty yë'ë je'e to'okjaty tyo'py mënit xëtë'ëny je'e pyaaty jatu'un jyujy myuku'uk wyowitëp.

Jatu'un, ataa ya'ayëjk ijty myena'any, japoom japoom je'e jyanëkxy yuukjoty ja'axy tsye'xpë, a je'e nuux kyëxp je'e kë'ëwa'ats wyonpity.

Wiink xëë, je'e nyëkx jato'ok, jim je'e naan tu'uk pyaaty mënit je'e tyëkëëy kop yajmetya'akpë:

Koo ataa naan a nyako'okëpëtsy, ntookaanpyëtsy je'e tu'un mëëtataanpyëtsy xëtë'ëny njuyaanpyëtsy tseetyaj, tu'utaanp ataa japoom japoom njuyaanpyëtsy atsëmtaj; ataa yajminaanpy atsëm'uunk koo yeeka'any ntokaanpyëtsy, a mënit may xëtë'ënyëtsy mëëtata'any.

Mënitëtsy meektaj njuya'any, paky je'e myayëwa'any, jatu'un, janytyim pakyëtsy, nëkxy mayë'ë njata'any mëët karrë mëët wajtaj ëtsy njakjuya'any, a nimanaa'ëtsy nka'ëyowanë.

Ja'anyajxp ayuuk: **María de Jesús Hernández Francisco**



*Lucila Mondragón y otros. *Relatos purépechas*, Colec. Lenguas de México, núm. 12, México, CONACULTA/DGCPI, 1995, p. 27.

Seri tyëjk ajxy*

Je'e nya'ap nyateety kaj ajxy tu'uk it ijty tsyanaay tu'ukit je'e ataa *seri* ajxy yajmamëyë paaty ajxy y'omtsoo kajptjoty tu'ukit kyatsana'ay.

Jekyën, je'e mëj teety *seri* ajxy ijty myena'any koo je'e tëjk tu'ukpakyë je'e jiipy mtsana'awëp, paaty ataa ajxy jatu'un tu'ukit kya'ity, paaty oytyëjk ajxy kyakojoy kyama'xy, kepy tyëjk ajxy atëy nya'atyuunpy, mëët jowaay jatu'un ajxy je'e pakyë tyëjkjaty jiipy tëjk jotjoty tuk ak ajxy jiip yajjot'ootsëëpy. Kap ajxy je'e mëj y'atyuny jakooyë je'e metsk xapk y'amataaxtekë.

Jimëk, ajxy awiink jyakyaj'ëxkemë'ëy je'e ajxy yajtuunpy nej kayë'ënty.

Ataa *seri* jim ataa ajxy mya'ay tsaapyu'uwiink, o tukwit këxp. Koo je'e xëëkopk myetsy mejypya'a ajxy je'e nëkxy mya'ay, maa je'e matsa'a kyëxë'ëky mëët maa je'e mejynyëë yajmatoy. Janytyim we'enty ataa *seri* ajxy kyëjxt ma'ay; jakoo je'e mutsk mëët nityu'um jeya'ay, je'e jim mya'ay.

**Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco**



*Federico Navarrete Linares (coord.). *Hijos de la primavera. Vida y palabras de los indios de América*, México, FCE, 1995, p. 35.

Je'e teetyjeya'ay mëët yë'ë mook

Jeky'ënëk ya'ayëjk najty jim tsyana'ay maa kajpt jakem janytyim kyuwantëyëk mëj najty nitii tyaj naj kyamo'oy. Je'e myook yu'tsypëk mëjk najty je'e kap tyaj yakixaty.

Naak'okëk mook nyi'ipy yu'tsypëk mëjk je'e maa tyëjk. Mënitëk je'e tyooky. Naak'ok je'e tyaj jya yujkwa'any mook, jatu'un je'e y'atsoy kap nayejkëk yë'ë tu'un myojwaanpy. To'okjaty je'e mook ma'at ijty myo'oy. Janytyim jyëëpyëk tyaj, jotmayajpëk' ijty koo y'uunk tu'un jyatkë'ëy. Anaxyëk nyakawintuk najty janaany tsojpëk mëj myook kwentaty.

To'ok tu'un koots je'e teetyjeya'ay myotooy nokoo najty ajxy wii jajyu'xy maa je'e myook najty tu'un y'ity mënit oy y'ixë'ëy tëëk mëjk kyëxy tyëenkë'ëy jatunëk je'e kipxy pyajajpë tëënkëëyëk je'e teetyjeya'ay tu'un. Akaa pajk tu'un myamëëy. Koo je'e tyaj myatoy oy je'e y'ixy, nyaxku'eepëëyëk y'uunk je'e; akaa pajk najty. Mënit tajjeya'ay myenany omtsoo tu'un wiikwantëyë mëët wiiwyintukë, paatyëk tu'un y'o'oky.

Kajpt metya'aky
Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos



Je'e nuux mējtsiin*

To'ok, najty je'e, koo nuux mējtsiin ijty tyëkëwa'any, nyamaay ajxy je'e:

—Muku'uk: tii miitsy mkatuny, nakëxëë ëjts ntuny a miitsy kaj.

Je'e mējtsiin jatu'un y'atsooy:

—Tu'uk xëë ëtsy tëë njëyë, anu'xëëpyëtsy.

—Kayjye'e ëtsy nyajtëëpy paa m'anu'xëëpy —jatu'un je'e y'atsoowë— koo je'e oy wenyty mtunëp. Yë'ë xim to'okkëëpy mnama'ay.

Jatu'un jaa xëë nyaxy.

Jaa nuux mējtsiin kaj je'e myapëjky. Tsuu najty je'e to'ok, jaa mējtsiin ajxy kwenta'ajpë jyanamaayëk:

—Tun oy wenyty, puto'oxy.

Mënit ataa y'atsooy:

—iTunaanpëtsy oy namanaa xëë!

—Kaj oy namanaa xëë mtuna'any —nëm nyamayë— japoom kyëxp temy tyuntsonta'ak. Jamyets nej ataa tu'un mnama'ay.

Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco



*Horacio Quiroga. *Cuentos*, México, Editores Mexicanos Unidos, 1992, p. 161.

Kixy ajxy metstk yajxonëp*

Jimëk mixy najty nëëpa'a ijty mya'ay. Nanakoopek metstk kixy ajxy y'apëtsëmëëy; koo je'e mixy myapëtë'ky nyamëjk yë'ë kixy ajxy ijty tyena'ay. Mënitëk kixy tu'uk kyapxy. Jatunëk myenany:

—Jam maa ëtsy ntëjk, ¿mena'anpë tu'un?

Mënit mixy y'atsooy:

—Oy, nëkxaanpëtsy.

Kuwaay yonyëk kixy ajxy najty, mëët janytyim yajxonë.

Nëkx ajxy tu'un yo'opy. Mënit je'e mixy y'ijxy, majaty tsaaj je'e najty. Mënit je'e kixy myenany:

—Tëë ajxy nmejtsëm.

Jakoo ajxy tu'un myenaany mënit ajxy y'atëkoyëëy.

Mënit je'e mixy y'ep wonpijty, kap kixy ajxy maa kyëxë'ëky.

Janytyim tsëkëëy je'e mixy tu'un, metstkëk tsa'anyty oy y'ixy. Pi'ikyaanpyë maa tyëjk wyonpijty oy tyaj tyeety y'awaanë.

Jatu'un ataa metya'aky myay.

**Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos**



*Elisa Ramírez Castañeda (comp.). *Aguas*, Colec. Hacedores de las Palabras. México, CONAFE, 2001, p. 63.

Je'e kaa mëet yë'ë tsi'tsyk*

Kaa najty ujtsyo'opy; mënitëk tsyëkëëy koo myëtooy; "tsyiitsy, tsiitsy"; mënit je'e kaa myenany:

—¿Tii ataa yë'ë? Mëj animalë janytyim myëjpë ataa yë'ë. ¿A koo ëtsy mëj yë'ë xyako'okëp?

Je'e kaa mëjwa'k mëet y'e'p maa je'e jatu'un myëtoy mënit y'ijxy koo je'e ujts'aaypa'k ya'axy mënit je'e kaa myenany:

—¿Aa miitsyë? Aa paaty ëtsy tëë xy'atsëkë'ëyë; mtsip tsojp yë'ë jatu'un ween nikyojxëm.

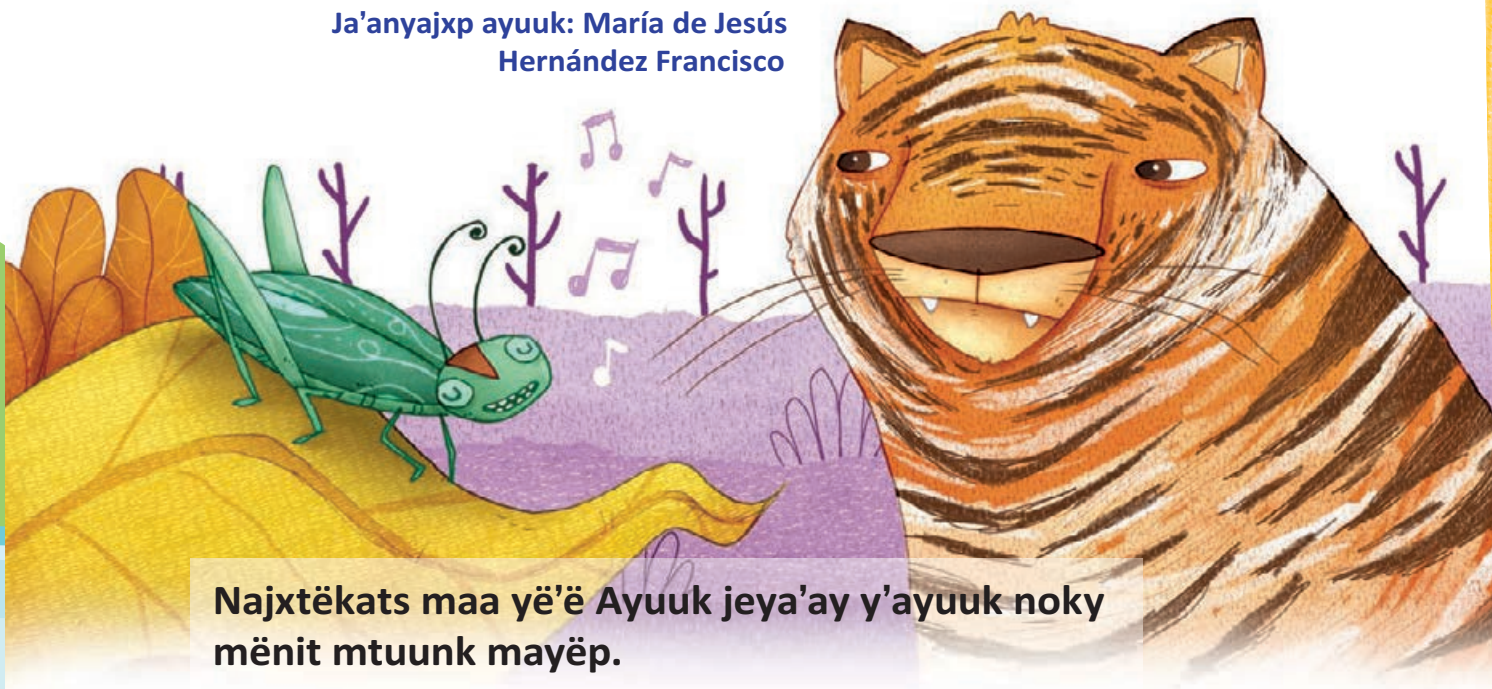
Tsi'tsyk je'e najty tu'un, je'e kaa tsip tu'un yajtsontaak. Ataak ajxy je'e mëjnëëpa'a. Këjx myuku'ukajp ajxy myëjwoy.

Je'e kaa myëjwoow je'e kaateety, je'e ujts'atsëm, je'e pa'uk, a je'e tsi'tsyk myëjwoow je'e xëpi'inyty, je'e tsatsy'uunk mëet mëjtsiin.

Koo ajxy najty tëkëwa'any nikyojxëp, je'e kaa mëet je'e jyamyëët yajpyë'kë ajxy je'e jwe'e ataa tsi'tsyk jyamyëët ajxy jyotkëëy maatëjp maatsu'ts, jatu'un ataa animal'uunk ajxy oy myëjata'aky.

Je'e yajkoj: Ermelindo Méndez Méndez

**Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco**



**Najxtëkats maa yë'ë Ayuuk jeya'ay y'ayuuk noky
mënit mtuunk mayëp.**

*Dirección General de Culturas Populares e Indígenas. *Relatos tojolabales*, México, DGPI, 1998, p. 31.

Je'e anyëm mëët yë'ë kutë'x*

Jatu'un teetyjeya'ay je'e anyëm myatnipyaaatë mënitëk je'e nyamaayë:

—Tyam ëtsy miitsy myajnekxa'any.

—Kaa'ëtsy xyajnekxy —nëm je'e ya'ayëjk myenany.

—Kutuktujkxëë ëtsy mina'any, mënitëts myajnekxa'any.

Wonpijtëk je'e teetyjeya'ay maa tyëjk mënit je'e tyo'oxyëjk tu'un myetmatyaaky nokoo je'e anyëm tu'un nyajnekxa'any. Mënit je'e tyo'oxyëjk myenany:

—Kap oy xyajnekxa'any, manaa je'e xy'ijxy mkupe'eny najty; nikyume'xëë të'x ween tu'un xykya'axkapy.

—Ja'oy —nëmëk je'e ya'ayëjk y'atsooy.

Nikyume'xëk je'e teetyjeya'ay. Apaatëk je'e xëë tu'un, mejtsëk je'e anyëm mënit je'e teetyjeya'ay tu'un yajtëewë.

Kap pën jii jatu'un ajxy y'atsooyë.

—Ja'oy, paa kap je'e kupe'eny jii, oy ataa kutë'x ëtsy nyajnekxa'any —myenany je'e anyëm.

Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe Morales Castellanos



*Elisa Ramírez Castañeda (comp.). *Cuentos de engaño, para hacer reír y fantásticos*, Colec. Hacedores de las Palabras. México, CONAFE, 2001, p. 27.

Je'e puya'ay ajxy

Jatu'un puya'ay ajxy najty naa tēkēēk; metskēk ajxy najty kwantēy, tu'uk y'utsy ajxy myēēt kap ajxy najty nyakatsoky. Jatu'un to'ok myook ajxy oy tyooky mēnit xyētē'ēny ajxy yajna'ixēēy; mēnit je'e mixyuunk yajtēēy maa je'e xētē'ēny ajxy tu'un tēē mpēkyē.

Mēnit je'e ajxy y'atsooy nokoo tsaa ajxy tu'un tyo'ky, myapējkē je'e mixyuunk jatu'un oy je'e tsaa tu'un y'axta'ay, jatu'un oy y'awanē'ēy.

We'entē Tyosteety tu'un pyupejty, kējxē je'e tsaa kyojy akaa orē. Kejxē tu'un jyuy ajxy. Nokoots je'e myejtsy maa tyējkēn may xētē'ēny tu'un myamejtsy. Mēnit je'e y'ajtsy tu'un ajxy yajtēēy maakē je'e xētē'ēny tu'un pyējkyē nēm tu'un y'atsooy nokoo tsaa oy tyooky, tēyajt tu'un myenany.

Je'e y'ajtsy ajxy oy tsaa ajxy tu'un y'axta'ay, nipēn je'e kyajuy, janytyim jyotma'tēk ajxy je'e tu'un. Y'ojēk y'utsy ajxy nokoo jatu'un najty ajxy tēē wyinēēnyēē, tēy metyaakpēk je'e mixyuunk najty tu'un.

Najx je'e xēētsuu, je'e y'ajtsy ajxy kap je'e nyajwēēy nepyaanp je'e y'utsy tsaa tu'un jyuyē.

Kajpt metya'aky
Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos



Je'e oy uk

Ametsk jeya'ay naj tsana'ay kajtpa'a. Tu'uk oy uk ajxy myëëtë.

Kap jyejky koo je'e ametsk jeya'ay tu'uk le'k'uunk ajxy nyamoyë.

Najx je'e xëëtsuu jotkujk ajxy najty ity tu'uk tëjk mëët je'e uk. Nejj jyuujy myuku'uk ataa uk ajxy ijty jwë'ëy, je'e uk jaa le'k kyuwenta'ajpy mëët myëtayë'ëky koo yë'ë tyaj tyeety tyëpëky.

Tsuu yë'ë jeya'ay ajxy tyëjk pëtsëemy tsu'utsy tsaapyë a je'e le'k mamëëy je'e tëjkjoty maapë, je'e uk jiipy kuwenta'ajp.

Mënitëk ajxy najty ëxta'akanë kaapy, koo je'e uk tyëjk pyëtsëmy maa je'e le'k ijty mya'ay, xontakëp mëët nyi'awe'eyëp pyëtsëmy, në'ty awa'ajné uk



je'e. Ataa jeya'ay ajxy y'ojotajt koo je'e uk yë'ë le'k tëë
tsyu'utsy, ooy teetyjeya'ay je'e tujt kyapë'ëky tëkëëk'ok
je'e uk y'op tyujë.

Mënit ajxy je'e tyëjktëkëy; ooy ajxy je'e y'ixy tii je'e tëë
jyatyë koo ajxy myejtsy jiipy je'e le'k kyo'na'ay.

Jotkujk ajxy myamëëy koo je'e le'k ajxy tëjkjoty pyaaty,
koo ajxy y'ijxwonpijty jim mëj xoox je'e atsu'uts
apëkë'ëy wya'ajna'ay.

Ataa jeya'ay ajxy tajëp mayëp ajxy je'e myamëëy, koo
je'e uk tëë y'ok yak'o'oky, je'e uk jaa xoox je'e yak'o'ok
jatu'un jaa le'k koo kyatsu'tsë.

Kajpt metya'aky
Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco



Je'e muku'ukajp ajxy mëët yë'ë osë*

Nametsk muku'ukajp ajxy osë pyaty:
Tu'uk, janytyim wyintsë'ëty,
a'x jëxkë'em nyiyu'tsë;
a je'e tu'ukpë, kap tsyëkëy,
nii'o'oky pataakë.

Je'e osë mëjyo'oy maa yë'ë yajpaaty;
jatu'un ajxy myena'any, koo ataa animalë,
kaj jeya'ay o'oky tsyu'utsy,
këxyë nya'ijxy kyu'ijxy mëët nyato'onjë,
xyu'kmajtsë yë'ë jyëput mëët y'aaw;
kap jujky jwëëy,



*Berta Hiriart (comp.). *Antología. Fábulas clásicas*, Colec. Libros del Rincón. México, SEP/Lectorum, 2002, p. 39.

niiweenyty kyayu'xy;
 jatunëk, koo je'e wyonpijty jatu'un myena'any:
 "O'okyë ataa ney je'e nteety'apëtsy".
 Mënitëk je'e tu'ukjeya'ay ijty tää tsyëkëëy,
 koo je'e janytyim oy ajxy nyimyukukaatyë,
 maa je'e a'x jëxkë'em pyëtsëmyëk,
 nyamejts je'e myuku'ukajp,
 je'e tää nyi'o'oky pata'aky
 xonta'ak koo je'e nej tää kyatunyëë,
 mënit ataa nyamaay: "Mnajwë'ëpy koo ëtsy n'ijx
 koo osë tää xytyatskmakapxë'ëy".
 "¿Waanp xynyamaay?", tyam mnama'awany
 waanp myenany; nëm yë'ë myena'any:
 "Jatyëkoy yë'ë muku'ukajp jatu'unpë,
 koo ataa tää xy'ixy tsip tuunp myajpaaty, tää ataa
 xykyupyë'ëky".

**Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
 Hernández Francisco**



Kwantëy jeya'ay

Nëm ajxy myetya'aky koo jeky yë'ë jeya'ay tsoonpë jim Tamulté naaxjoyooty, kwantëy jeya'ay ajxy ijty yajniyu'tsëp yuukjoty. Yë'ë jeya'ay may ijty je'e myeetsy; me'tsp ijty je'e tëjkjoty, mye'tsyp waj, mëët to'oxyëjk ajxy ijty je'e myatsy, matyuu ajxy ijty jyatkë'ëy.

Koo meëtsë'ë kyëjxnë myanyë, pënjaty ajxy ijty tëë nyityutsyë'ë, wyonpijpë ajxy maa je'e tyëjk yajwa'ats ajxy je'e nyamejtspety; je'e tu'ts, je'e kay je'e u'uky naaxwin wya'ajnanyë a jë'ë mook xijnaapy.

Otyekyaam jeya'ay ajxy nyawatsy maa ataa kwantëy jeya'ay. Koo je'e me'tspë ijty myetsy, tëë jeya'ay je'e xëtë'ëny naj yu'utsy naaxpa'k; maa ajxy ijty je'e tyajë'ëy nejë'ë ajxy ijty je'e kyajamyejtsnë jatu'un ajxy ijty yajtëkoy.

Nëm ajxy myetya'aky koo ijty je'e jëën ye'enpëtsëmy, maa je'e xëtë'ëny ijty yajpaaty. Neje'e jeya'ay ajxy ijty nyatajtu'uty; je'e majt xëë'ajpë *butifela* ujts ijty je'e yajpaaty akëë orë xëtë'ëny.

Jatu'un tu'unpë, ajxy myena'any koo je'e jeya'ay ijty nyëkapxy koo je'e xëtë'ëny tëë pyaaty; atëkooyëëpy je'e xëtë'ëny, jatu'uyë ijty je'e kyuyaam kojy.

Pën ijty je'e xëtë'ëny paatpë, kaj ijty nyakapxy jatu'un ijty je'e kya'atëkoyë'ëy.

Kajpt metya'aky

**Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco**



Je'e Juana mëet Miguel

Jatunëk kixy tu'uk najty xyëë'aty Juana, janytyim tsojpyëk nyi'ap najty tu'un; yë'ë teetyjeya'ay nyajwë'ëpyëk koo tsyokyëë.

Mënit je'e teetyjeya'ay tu'un nyakapxy nokoo je'e tyo'oxëjk janytyim tsyoky, nipën tu'un najty kyamapëky.

Wenëk ajxy tu'un myapëky, patyëk je'e Miguel myenany ween kējxt këxp yujko'okyë mënitëk tyo'oxëjk ajxy ween y'awanëë koo tsa'anyty tëë tsyu'utsyëë; mënit ajxy kyutyuny.

Nokoo ajxy je'e jyantsy mejtsy maa tyëjk, je'e Juana pyi'ikyaanpy je'e y'axtepxpëtsëemy mënit je'e yajtëëy tii je'e nyi'ap najty tu'un tëë jyaty, mënit je'e y'awaanë nokoo tsa'anyty tëë tsyu'utsyëë koo je'e tyëmy'o'ky.

Kapëk ajxy tu'un koo nyamaay, koo je'e tu'un myetoyajty, mënityë ja'a kixy y'oop oy nyiyo'tëëyë. Mënit je'e Miguel pyëtë'ky tëë je'e tyoxëjk najty y'o'knë tyëkëëyëk jëëpyë. Nëm je'e myenany najootëk je'e tu'un nyaka jatkëëy, kapëk tu'un xëp tëë jyatyee.

Nityu'um Miguel myamëëy janaanytsojp tyo'oxyëjk najty tu'un jyamyetsy, paaty tyëkëëy uukp.

Kajpt metya'aky

**Ja'anyajxp ayuuk: María Guadalupe
Morales Castellanos**



Je'e tuk'uunk mëët yë'ë lek

To'ok je'e tuk'uunk lek pyaaty nëëpa'a a nëm je'e nyamaay:

—Yë'ë miitsy mni'x ak ju'ux yë'ë a kaj miitsy naa yajxonëp, paaty miitsy pën xykyatsoky; ataa najupëtsy, jwe'e ataa juuny mëët yajxon oy pyën tu'un yajxon y'ixy.

Nokoo yë'ë lek tu'un myotooy, jotmaytyëkëëy. May xëë je'e najx. Jopy najty je'e koo tuk'uunk najty wii xëë'antë'ëtsy paxy nyakëxp oyoy najty je'e tipyëë, a nanokoopë mëj ya'ayëjk je'e myëjwa'ky jim xuummy mëët pujxt je'e tsyëmë.

Je'e tuk'uunk jaa pyë'ëkaan yë'ë ya'ayëjk myajts je'e. Je'e ya'ayëjk ok kopk yajmetyaak:

—Ataa tuk manëkxaanpyëtsy tsu'tsëk oyoy ataa tsyu'utsy y'oykyaany. Koo je'e lek tu'un y'ijxy nëm je'e tuk'uunk nyamaay: miitsy mnamëjkëtsy ijty nyajpaaty, miitsy ya'ay tëë mxi'iky koo ëtsy je'e n'oxëkajnë, a maa miitsy minë'ëyën, koo je'e myajxon mëët yë'ë mtsu'utsy y'oykyaany, paaty je'e m'o'ok tëë mpaaty. Je'e lek xiiktakajts je'e koo ata tuk'uunk jatu'un jyajty mënit je'e nyëtëkë.

Patyëk, paa jim jeya'ay kaa yajxon mpaaty, kaa' mnaxi'iky. Ween tu'un mkajaty mka'apety nej yë'ë tuk'uunk.

Je'e yajkoj: Neri García Valencia
Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco



Je'e tëkëëk'ok o'ok wonpijt*

Jim Tapotzingo ya'ayëjk janytyim kwantëy ijty tsyana'ay. Motu'unyty je'e jyukyajt tëë nyaxy tu'un kwantëy ijty; nokoo je'e pya'anpejty, pakya je'e y'okyë.

Koo je'e o'oky jeya'ay ajxy jyayajnikyupëkanë, y'ijxy ajxy koo yu'xy... O'ok wonpijt mënit je'e jato'ok y'o'oky; oy mënit jato'ok yu'xy, mënit jyujypyëjk.

Tëkëëk'ok je'e y'ok wonpijty.

Mënit je'e tyëkëëy metyakpë nej je'e tsajpt'joty tëë y'ixy.

Jim je'e to'oxyëjk y'ijxy koo wyit pujoy luut të'ëny ja wit myëët. Nëm nyamayë ataa to'oxyëjk naxy taa ijty nyëxëë tuny, paaty je'e jim këxp kyumotooy.



*www.acabtu.com.mx/diademueritos/cuentos.html-9k, consulta realizada el 13 de junio de 2005.

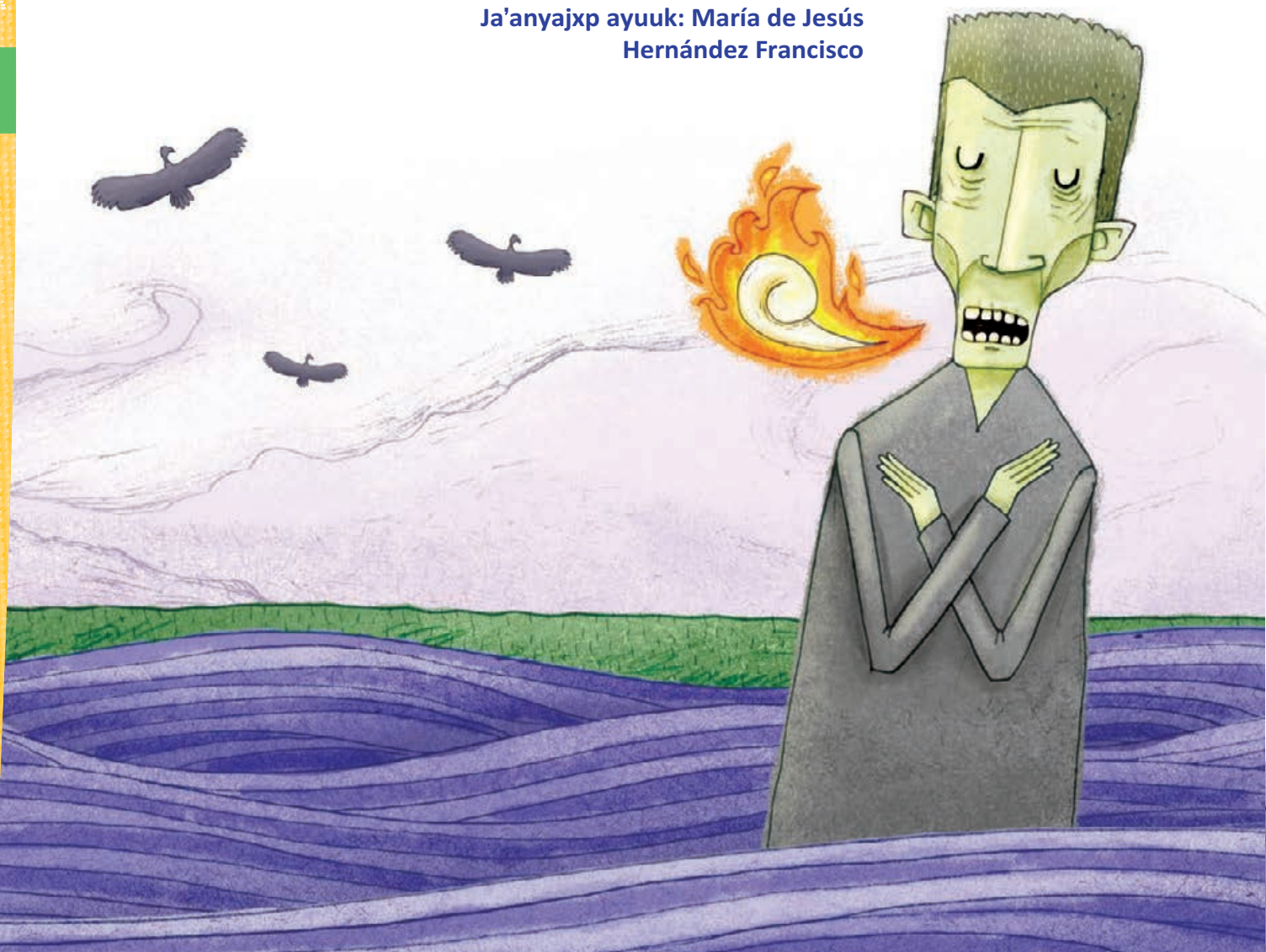
Jim mëët je'e ya'ayëjk y'ijxy, koo je'e jim
jëënaajoty tyena'ay. Jwe'ek kyumotoopy koo je'e
xëtë'ëny ijty tsajptëjkjoty kyayeky.

Yë'ë o'ok wonpijtëp nëm yë'ë jim këxp nyamaayë,
ata'ak jiipy naaxwiin a nëkx metya'ak nēj jaa kaa oy
jeya'ayajp ajxy jyaty yam këxp.

Weenyty ijty, oy je'e to'ok o'oky y'oknë. Tyosteety
je'e namaay nëkx ataa yajwinkapxë'ëw jiipy naaxwiin
paaty je'e wii yajjujpyëjky.

Nokoo je'e y'o'oknë, yajwitpëkëëy a pyata'ak ajxy
o'oky kaxëjoty, tu'uk tsum ajxy wintsunajxy kuu
japoom oy nyaax tēkëënyë.

Je'e yajkoj: Kaj yaj najwë'ëy
Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco



Atsej myetya'aky

Jekyë yë'ë mook kaj yë'ë ijty pën ixyë, tääm tsa'am yë'ë jeya'ay ajxy ijty jyë'xp. Tu'ukxëë, may jeya'ay ajxy nyëkxy ujtsjoty, may xëë may kyoots ajxy jim y'ijty. Jim may animal'uunk ajxy pyatyë tsyu'ts kyaay ajxy je'e tsuxk. Mënit ajxy y'ijxy nokoo je'e nuj, jim tsyëmnëkxy, poop mëët pu'ts; ataa jeya'ay kap je'e nyajwë'ëy tii je'e jatu'un.

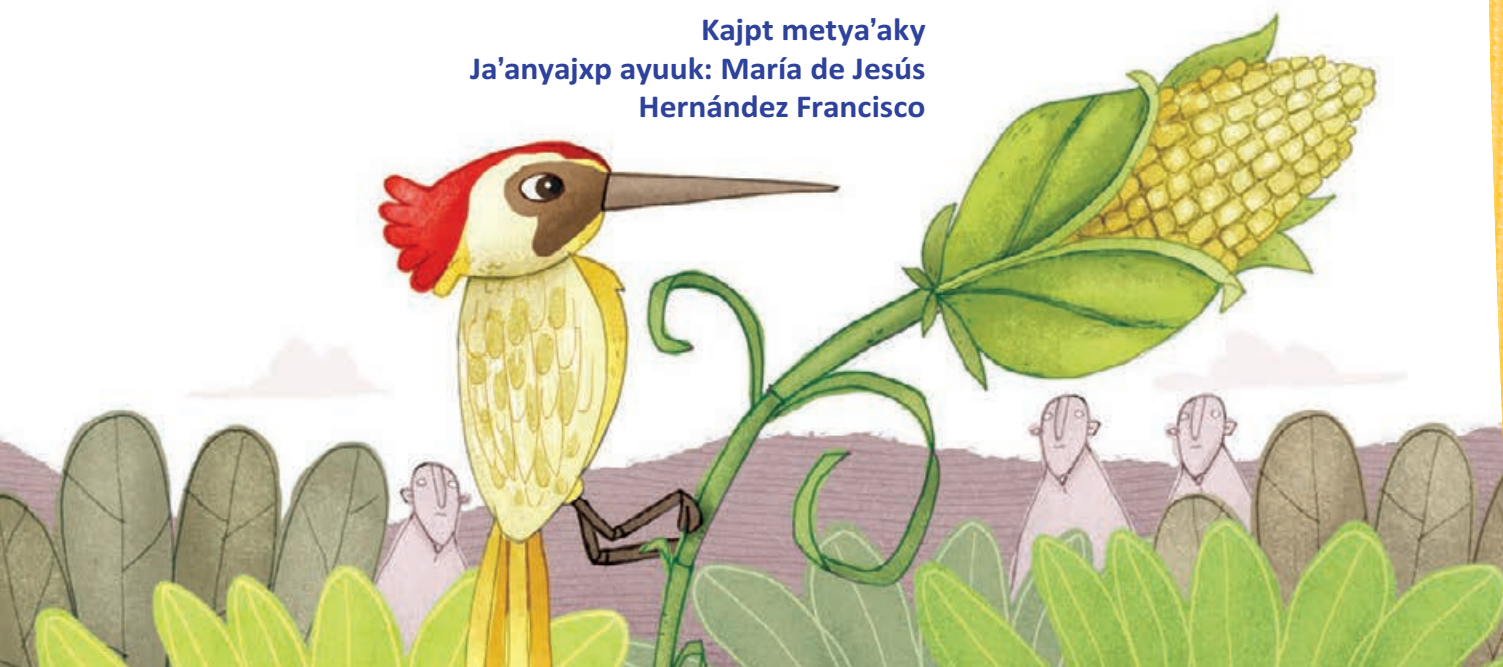
Mënit ajxy myenany tsëk yë'ë nuj ajxy payo'oyë. Mënit ajxy jim myejtsy tsaa namëjk aa jim ajxy y'e'py koo je'e jiipy poop yajpëtsëmy. Je'e jeya'ay jaa ku'eepëy je'e jiipy, janytyim akoots paaty je'e kya'ëxkapy tii je'e jatu'un ajxy yajpëtsëënpy.

Miny'axyëpy ajxy nyimayajtëwë nej njotkëyëm koo yë'ë npatëm yë'ë nuj wii jyatsë'ënpy. Tu'uk je'e tsaa tyëkëëy pikxpë oyoy je'e jejky pyikxy, aa nanakoopë je'e tsaa oy kya'ay awaats je'e jim maa je'e mookpajk yajpaaty, may je'e nuj jyutpëtsëëmy yajkataaw je'e jeya'ay ajxy je'e najty wii tsaa pikxpë.

Kataaw je'e jeya'ay tu'un, tsaa nakëxp je'e kyopk kyuwopëy aa tükëëy je'e në'ty xë'xpë. Maa je'e nyë'ty xë'xyën jim tsapts pëjt je'e may pyëtsëëmy. Mënit xëë jeya'ayajp najty, mënitëk je'e oy atsej muux kyojy koo kyop nyë'ty xë'xy.

Je'ekyëxp je'e jeya'ay mook oy y'ëxpaatyë, mënitëk myamëëy koo je'e ajxy kyayata'any nej jata'anë ajxy kyayaty.

Kajpt metya'aky
Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco



Jeya'ay jaa mayëë'ataan myetya'aky

Jeya'ay tu'uk jaa mayëë'ataan yajmixëtunë je'e janaany'ok ween je'e xëtë'ëny tu'un pyaaty, oy manaa ijty je'e y'ëyoy nijatu'un je'e xëtë'ëny kyametsy.

To'ok je'e nyëkx jim kyamjoty. Jejky yo'oy i'x xapk naj kyametsy koo je'e kwaay anyaapy pyaaty mënit je'e nyamayë:

—iMuku'uk! —Aje'e teetyjeya'ay nëm myetyaaky—

Tii ëtsy yë'ë muku'uk koxy nyama'ay kajxë ëtsy yë'ë na'ixyëpë.



Mënit je'e kwaay anyaapy nyamaay:

—¿Nej myajpaaty? ¿Tii oy manaa jotmay mëet koo mwitity?

Mënit je'e teetyjeya'ay oy naxu'utsnë jyakjajty may tijaty ijty je'e tsyoky; a jatu'un y'atsooy:

—Tëy tu'un nej mana'any, jotmayajpëtsy kaj je'e nyëkëmetsy je'e nyajmayajpyëtsy.

—Oy motu'unyty mjajuyët nimanaa je'e yuk jaxëtë'ëny nkapata'any, yë'ë xëtë'ëny miitsy wii yakjuupy tëë ajxy yajnakata'aky je'e xëtë'ënyaam mtëjk ajxy xim y'atyuny janytyim kuruunt mëet yajxon. Akëë orë je'e pya'a. Teetyjeya'ay ëtsy motowijtë, jaa wenytyë je'e mtëjk kyamay, a yë'ë mjukyajtë jaa tu'uk jumëjt mjukyata'any mënit je'e m'o'oka'any. Jo'oy, nëkxpëtsy tyam, nëkx je'e jim kamjoty witiitjpe.

Je'e kwaay anya'apy atëkoyëëy a je teetyjeya'ay jaknëkx tajëp mayëp maa kyam. Kaj waanp myenany nokoo je'e tu'uk jumëjt jyakjukyata'any.

Jatu'un nej je'e kwaay anya'apy nyamaay, tu'uk jumëjt je'e nyajxy ooy teetyjeya'ay y'o'oky.

Kajpt metya'aky
Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco



Je'e kaateety mēēt yē'ē tsatsy'uunk*

“iN ēkx axēēk animalē miitsy, naax yajte'kēēpy!”
Jatu'un myekapxy je'e kaateety yē'ē tsatsy'uunk. Je'e
tsatsy'uunk, janytyim tsetyuun, mēnit je'e tsip yajtsontaky.

“¿Nej nēm mena'any koo ētsy ntsēkē'ēy? Je'e waj oyoy je'e myēkē kee
miitsy a oy nyanejy ētsy je'e ntuny.”

Koo je'e jatu'un y'ok myenany mēnit je'e y'amu'uy tsip je'e tu'un
yajtsonta'akanpy.

Xuuxt yajmananp mēēt janytyim
y'ametya'akē. Mēnit ya'ay je'e
nyiyujjwipē, kaateety jaxkē'ēm
a tu'un je'e yo't pa'k nyēkxēēy.
Je'e kaateety nej ku'in ataa
nyiitsy wyiin'joty kyēxē'ky
koo je'e oyoy jyotma'aty.
Motu'unyty animalē
ajxy najty jim wintuum
kējx ajxy je'e nyiyu'utsyē.
iJe'e tsatsy'uunk
je'e tu'un namany
atsēkēēy jaa
kaateety oy
nyamaa!



*Jean de la Fontaine. *El tesoro de las fábulas*, México, Hemma, 2000, pp. 3-5.

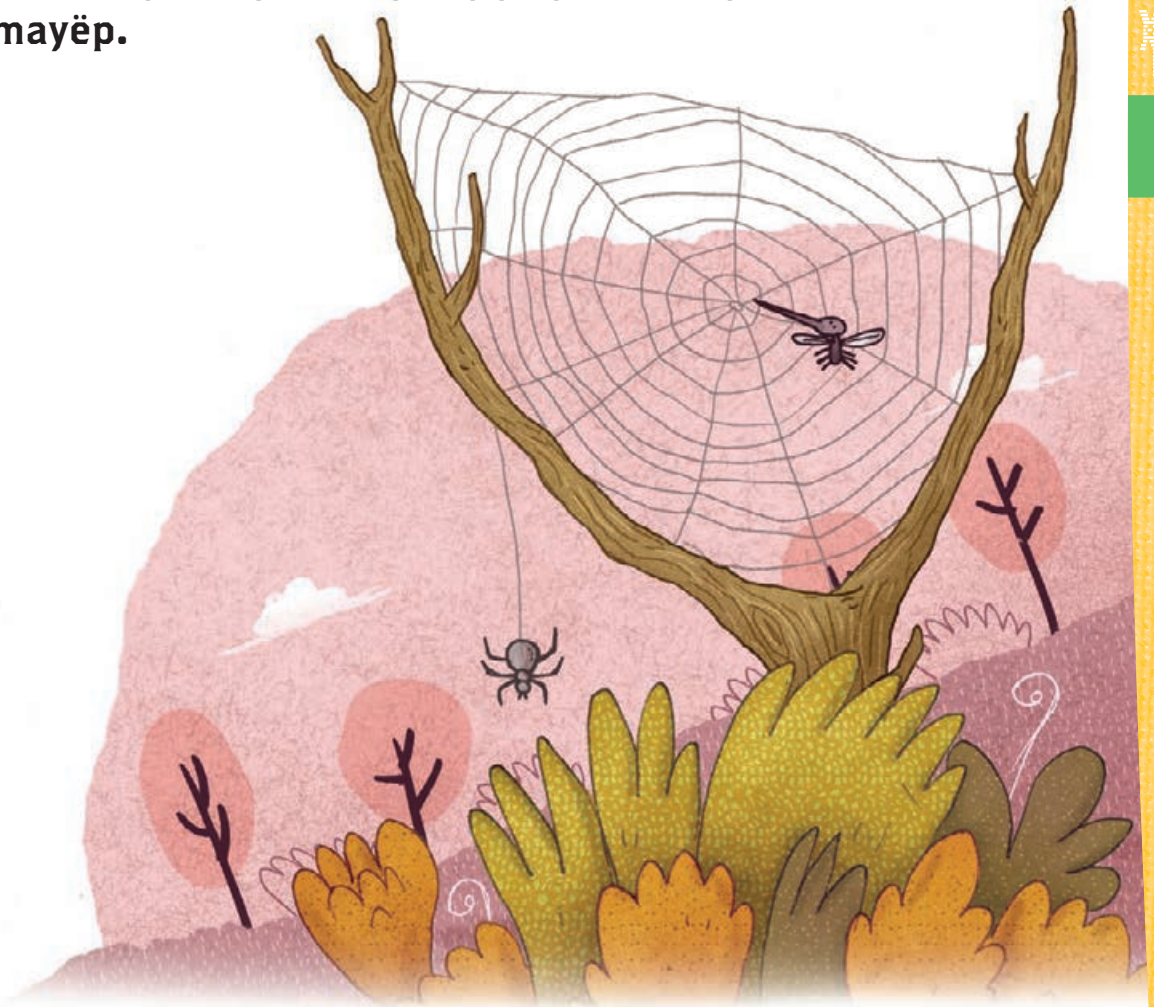
Tyēj paky ya'ay je'e nyē'ty muuky y'api'taamy. Je'e tsatsy'uunk nyaxikypy jaa kaateety koo je'e tyeky akēē nē'ty tēē pyataakē, a ataa kaa jim je'e yatsytyēēpy koo je'e tēē tsyu'utsyē, mēēt je'e tyu'tsaam jyanijyēwojpē axtē oy je'e y'anu'x katay.

Je'e tsatsy'uunk xontaakēp je'e wyonpijty, koo tēē myējata'aky a nej je'e tēē y'amuuy koo tsip yajtsonta'aky, jatu'un je'e nyekxy ween ajxy myetoyaty koo ya'ay tēē myējata'aky.

Jim tu'u'aam je'e poxyp ta'akyjoty kya'ay jim je'e y'o'ok oy pyaaty tēē ijty je'e y'ok nikyumayēē.

**Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco**

**Najxtēkats maa yē'ē Ayuuk jeya'ay y'ayuuk noky mēnit
mtuunk mayēp.**



Je'e tuk mëët yë'ë tsukt*

Nëë jutjoty, tuk najty tu'uk
tsukt nyamaapy:
—Nej ataa tëëtsypoj,
ëtsy namaayëk, çtii mitsy, mjë'xyp?
—Mookpajk, y'atsoy,
mëët oy naatii pajk,
je'e mutsk xëëkop nyakekpy
jiipy njutjotyëtsy may je'e nmëëtë.
—iAy!, i miitsyya'ay!, —myenany
je'e tuk, yakjwëëpy—:
iJanytyim oy jukyajt myaj najxyp!
iJanytyim oy, miitsy m'ity!
A maa ëtsy minë'ëy. iëtsy y'oop!
Yaa nëë jutjoty ntsi'tsna'ay



*Berta Hiriart (comp.). *Antología. Fábulas clásicas*, Colec. Libros del Rincón. México, SEP-Lectorum, 2002, p. 55.

nej ataa jumëjt nyaxy, opyënejpy ëtsy
nkay tu'uk o metsk animal'uunk.

—A nej yë'ë jumëjt nyaxy
¿Tii mtuunpy?, —yajtëew je'e tsukt.

Ataa tuk atsoow:

—Ëtsy, temytyëyajt, japoom japoom
ëtsy ma'ay maa ataa jut
maa ataa mo'ontsjoty,
to'okjaty, ëtsy xy'ixëp naaxwiin
joot pawijtsëp.

—Aa kaa waanp mmena'any,
nëm je'e tsukt'uunk y'atsoy,
yë'ë yuu mitsy mëëtpë,
kaj yë'ë y'axëk jukyajtë;
je'e mkutujt yë'ë nëkë jatu'un,
je'e ya'ay ajxy tajmaapy myëët kayëëk,
a je'e nuux manaa katuunp,
yuu mëët je'e y'ity.

Je'e yajkoj: José Joaquín
Fernández de Lizardi

**Najxtëkats maa yë'ë Ayuuk jeya'ay y'ayuuk
noky mënit mtuunk mayëp.**



Tsoky xëë tu'un najxp*

Je'e teety oyoy je'e y'uunk y'ok'e'py a ataa mixy yujkojx je'e kyë'ë meex nakëxp.

—iOy je'e tu'un! iJanytyim oy!... Ètsy motowë, mëëtëtsy kutujt koo miitsy nyajna'ixë'ëwëp je'e oypëë. ¿Mnajwëëpy oy tii yë'ë tyuunpy? ¿Tëë yë'ë mkopk oy myajtajy myajmay tii tu'un jatanëp?

—¿Jatanëp?... ¿Tii?

—Nokoo miitsy mpëkët mëët yë'ë kixy. Ok ix oy: mëët jumëjt koo oy yë'ë mkop myajtaj, myajmayëp. ¿Najwëëpy pën yë'ë? ¿Maa tsoony? ¿M'ixyë pën najwëëpy nej yë'ë jyukyajt nyaxy jim Montevideo?

—iPaap!



*Horacio Quiroga, *Cuentos*, México, Editores Mexicanos Unidos, 1992, p. 16.

—i Tii ajxy jim tyuunpy! i Aa! Kaj yë'ë mwiinwjë'ëp
tu'un mtuny... kaj je'e mjamyë'ët... ëtsy nanëënpy.
Pikena'k'uunk je'e, kaj nyajwë'ëy tii yë'ë tu'un tyuunpy.
¿Mnajwëëpy tii ajxy nyajukyajpy?

—i Kaj! Kaj ëtsy najwë'ëy mëët kaje'e ëtsy nyajtë'ëpy,
oy miitsy njateetyaty...

—i Aa, aa, aa! Mënit je'e nmetyakëm. Kaj nej teety
makapxy, nej koo matyiip ya'ayëjk makapxy.

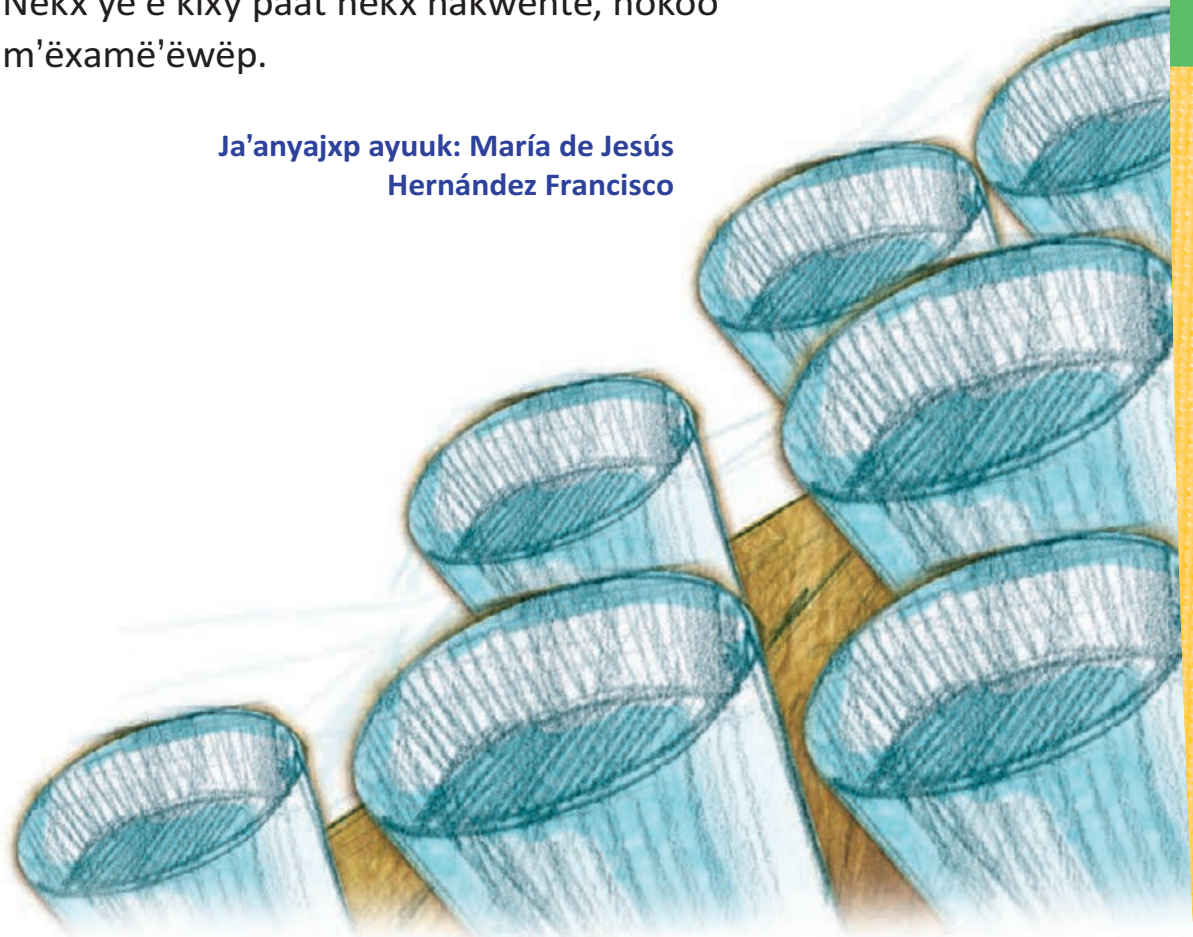
i Mjotma'atpata'akyp nej ataa mnama'ay, yajtëw tii yë'ë
kixy tyaj kyapy myëttuunpy; yajtëw!

—i Jatu'un! Najwëëpyëtsy koo yë'ë tëë...

—i Aaa! ¿Najwëëpy koo yë'ë Arrizabalaga myëëtaty? ¿A
nokoo yë'ë o je'e tu'ukpë jim Montevideo nakayëk yeky?
i A kajwaanp mena'any!

—i Najwëëpyëtsy, jatu'un! i Ataa mjamyë'ët, kaj pojpy
yë'ë jyamëëtë! Jaa'oy jatu'un koo yë'ë tëë mtsoky...
Nëkx yë'ë kixy paat nëkx nakwentë, nokoo
m'ëxamë'ëwëp.

**Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco**



Je'e poo mëët je'e pa'uk*

Jatunëk najty poo mëët pa'uk yajpaaty. Jwe'ek poo najty tsaa wii y'atujp, mënit je'e pa'uk yajtëëy:

—¿Tii tu'un m'atujpy, poo?

Mënit je'e poo y'atsooy:

—Tsaa tu'un ëtsy nwii y'atujpy, ween je'e naax kyakutëkoy.

Mënit je'e pa'uk yajtëëkom:

—¿Tëë taa m'anu'xë'ëy nokoo yë'ë tsaa mwii tyij'ity?

Nëmëk je'e poo y'atsooy:

—Tëë ëtsy n'anu'xë'ëy.

Oy xyontaaknë, je'e pa'uk tu'un nyamaay, nokoo pyupeta'any:

—Ëtsy n'ok tij'ity ween naax kyakutëkoy,

pakaj kutëkoyanëm ëjts; nëkx

miitsy kay axta'awë, n'ok ja'ixy

ëtsy yaa.

Oyëk je'e poo tu'un

jyantsy nëkxy kay

axtaapy janytyim

jyejkëk je'e poo

tu'un, je'e pa'uk

wii yuu'o'okëp

najty mënit tu'un

myenany:



*Rosa Román Laguna (comp.). *Antología de cuentos indígenas de Guerrero*, México, DGCPI, 2007, pp. 49-50.

—N'axmatsaanpyëtsy ataa tsaa tyam oy naax nyakutëkoyëp.
 Y'axmajtsëk je'e tsaa tu'un mënit je'e poo oy y'axta'ay. Jimëk najty
 je'e taat këxp wii tyëëm jë'xy mënit tu'un nyamaay:
 —jËntaak miitsy, nëm ëtsy xynyamaay nokoo mwonpita'any,
 xywinë'ënëtsy je'e tu'un!
 —¿Waam menaany?
 Nya'atsoow je'e poo:
 —Kaj mjotma'aty, pa'uk, ataa taat tëëm ëtsy wii një'xyp.
 Jyantsy mooy poo je'e taat tëëm oy jyë'xy je'e pa'uk tu'un, mënit
 tu'uk jyakyujkwaany, tsuxk najty je'e mëët aptymyëët, nokoo jyë'xy
 yo't je'x je'e mënit je'e pa'uk tu'un kyëtay.

Ja'anyajxp ayuuk: **María Guadalupe
 Morales Castellanos**

**Najxtëkats maa yë'ë
 Ayuuk jeya'ay y'ayuuk
 noky mënit mtuunk
 mayëp.**



Je'e piik'atyuunpë*

Tu'uk ya'ayëna'k najty, oy manaa nyëkxy ujtsjoty, piik je'e jim y'atyuunpy, to'ok je'e tyaj myenany, jii yë'ë mnanuux'ooky, nëkx mëj tun.

Je'e ya'ayëna'k nekx je'e tuunk ëxta'apy, mejts jim maa *Rey* tyëjk, nëm je'e mixy nyamaay tuunk ëxta'apyëtsy tëë nminy. Je'e *rey* nëm y'atsooy, mëëtëtsy tuunk, a kaj je'e tuunk jatu'unpë mjata'any, janytyim tsyip je'e.

Nëm ataa nuux y'atsooy:

—¿Tii tuunk taa je'e koo ëtsy yë'ë nkajatëp?

—Je'e *rey* manaan:

—Jwe'e ëtsy japoom nyajmayajpy tëkëëkmoko'x latë tsaytsyaa.

Je'e nuux atsoow

—¡N'ok tunmatsyëtsy!

Je'e *rey* tëjktëkëëy, a yë'ë nuux këjxy je'e piik oy tyooky je'e naj tëë y'atyuny; kutu'uk orë jaa tsaytsyaa oy yajmetsy, mënit je'e *rey* nyamaay:

—Tëë ëtsy yë'ë tuunk nyajmay, a kaj je'e xëtë'ënyëtsy may mëëtë, paa mtsojpy min yë'ë meex mo'oy.

—Jim ëtsy je'e meex mëëtë.

—A'ataa ëtsy meex myëët kay may, nëkx yë'ë konyty wits a tsëk kayëm.

Je'e *rey* nyamaay jaa myeex:

—Kay ëjts ntsojp, a je'e meex yejk jaa kay, je'e nuux yajnëkx jaa meex, maa tyëjk a kajyë je'e myejtsy, maa tajjeya'ay tyëjk y'apataky a nëm je'e nyamaay.

*INEA. *Empiezo a leer y escribir en mis dos lenguas. Náhuatl SNyZ y español. MIBI 1. Libro de lecturas*, México, 2006, p. 26.

—Ka'ayë'ë meex waanp mnama'ay.

Je'e tajjeya'ay nyajwëëy koo je'e y'oy meex paaty kyuwijts, koo je'e meex yajpatë'ky, kaj je'e kwentë tuuny koo kyaje'e, axtë nokoo je'e myejsy mënit je'e tyaj nyamaay nëkx konyty wits tsëk kayëm, axtak ajxy mënit je'e y'ëxpaty koo je'e kyameex, nëm yë'ë tyaj myenany, uunk a tii koo ëtsy tëë xywinëëny, kaj tu'un tyëyë koo taameexë kyay yeky, kaj maam, tëë taa meexë ajxy kyuwitsy mënitëk ajxy je'e y'ëxjwipy je'e yayëna'k tenka'anë je'e piik y'atyuny je'e tyuunkajt je'e piik tookyëë jatu'un tyaj pyupejty.

Je'e yajkoj: Leobardo Cabrera Lira
Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco



Tii yë'ë pa'uk koo wyinma'anymetsyë*

Yë'ë animalë, pa'uk xëë'ajpë, janytyim wyinma'anymetsy je'e, kaj jyatu'un nej yë'ë neje'e animalë.

Paa jim je'e tijaty jyata'anyë, onyajakemë, tëë ya'ay je'e nyajwëënyë.

To'okjaty je'e myetsy maa miitsy; neje'e mtëjk wintuum y'awuuy, a jii ajxy mana'anp koo tu'un y'axëkë, a kaj je'e tu'un tyëyë, jakooyë je'e nyakapxa'any koo tijaty tëë jyatyë.

Oyoy ataa pa'uk nyajwë'ëy, nëm ajxy myena'any koo paaty jyaty nyajwë'ëy jwe'e ataa ajxy ijty tysu'tsyp jeya'ay xijts.

Tëë jyeky, koo yë'ë jeya'ay ajxy ijty y'o'oky, nyo'opy ajxy ijty. Je'e xijts, kaj je'e tsyoj toy, nokoo taa jyuunyë.

Nokoo je'e jeya'ay o'oky kweenta'ajpijty,
kyaniyajkopkë'ëyë, mënit je'e pa'uk pyaktya'aky,
mye'tsyp je'e xijts, tu'un je'e tsuy'utsy. Naak'ok je'e
jeya'a y'o'oky jatu'un je'e pa'uk jyotkë'ëy, paaty
yë'ë janytyim wyinma'anymetsyë.

Koo jeya'ay o'oky ajxy ijty nyo'oka'any, ween je'e
pa'uk xijts kyayajpatsëëmy nëkxp ajxy ijty jakem

y'ëxwoy. Je'e pa'uk oy manaa ijty je'e wyonpity koo je'e jeya'ay ajxy kyano'okë'ëkynë nëkxp je'e xijts myeetsy.

Kaj wiink animalë temy jatu'un nej yë'ë pa'uk; je'e ya'ay, janytyim wyinma'anymetsy, koo je'e xijts ijty tsyu'usty kyay.

Jatu'un je'e teety'ap ajxy ijty myetya'aky.

We'entë tu'un tyëyë, koo jata'apë, jaa pa'uk mpaatëp, nej koo nyakapxyp, koo je'e oyo'on o tijaty jyata'any.

Koo je'e winkon ya'axy, maa mjëën maa mtëjk, awu'upy je'e; a oy manaa je'e tijaty jyatyëë o mjujy muku'uk je'e o'okaanp.

Je'e pa'uk jajpnajweepy animalë yë'ë.

Naje'e ajxy myena'any koo je'e kwantëyë, a kaj je'e tu'un tyëyë; paaty je'e wyintuumë'ëy koo je'e tijaty xy'awananë.

Je'e yajkoj: Benito Peralta G.
Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco

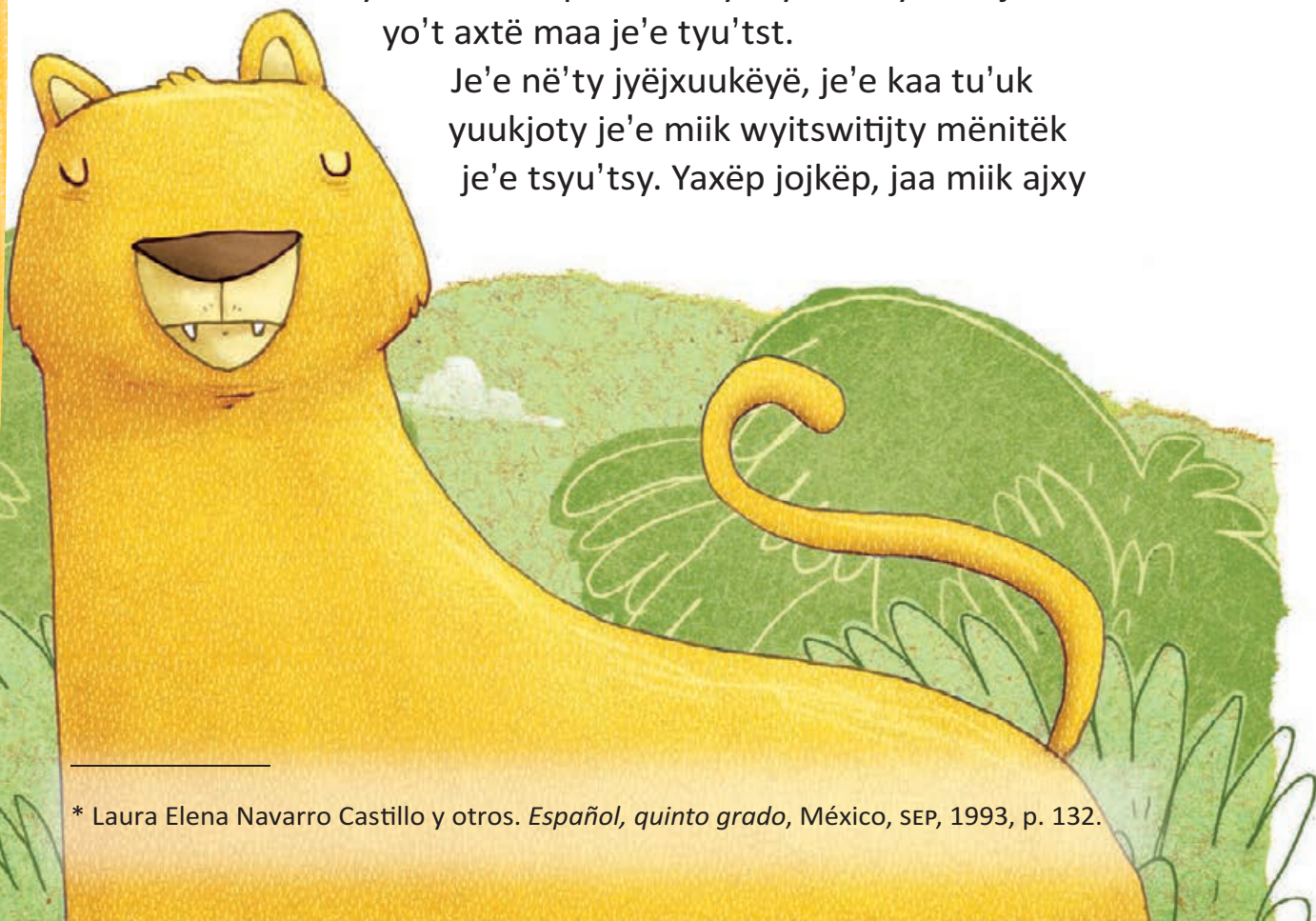


Je'e kaa kyumotoopy*

Jekyë tu'un jyajtë, koo yë'ë animalë ajxy ijty miny'axyëpy kyanitsyu'utsyë. Jwe'e ajxy ijty je'e jekyë ujtsaay, tëëm tsa'am ajxy jyë'xp. Jotkujk ajxy ijty wyitity je'e kukë mëet je'e wist, je'e tsiit mëet je'e tsuuk, je'e xakaa mëet je'e koy, je'e naan mëet je'e pa'uk. Nej je'e animalë ajxy nakëxyë, je'e kaa koo nyi'x je'e pu'ts yajxonë. Oy maa ya'ay ijty nyëkxy, janytyim jotmëj nyijwë'ëyë. Janaany'ok je'e nyaweey je'e nyi'x. Wenytyë je'e nyate'kë'ëy, mënit ya'ay je'e pakyë nyaweey, ween je'e ni'x te'k kya'ity.

To'ok, najty je'e kaa miik myëtayë'ëky, ana'aty'aam, je'e ka'akpoot tsaam yajka'tsë. ¡Pukëp!, jyëxk nakëxp pyatë, yujtse't je'e ka'akpoot jim nyakëxp. Jotma't ata kaa koo je'e yajte'kjëyë, mënit je'e miik kyojxë. Këjxy je'e nyi'x ak nakëxp nawooky myamë'ëy maa je'e yo't axtë maa je'e tyu'tst.

Je'e në'ty jyëjxuukëyë, je'e kaa tu'uk yuukjoty je'e miik wyitswitijty mënitëk je'e tsyu'tsy. Yaxëp jojkëp, jaa miik ajxy



* Laura Elena Navarro Castillo y otros. *Español, quinto grado*, México, SEP, 1993, p. 132.

pyë'ky ooy ajxy nyaxë'ëwë'ëy jee kaa maa je'e teety yuukwintsën. Je'e teety yuukwintsën najty jim kutujt mëët maa ajxy je'e y'ity. Nëm je'e wintsën jaa miik ajxy nyëmaay koo je'e kaa tsyatsytuna'any:

—Wonpet ajxy kuutyp a'x këxp, a nokoo je'e kaa nyaxë'ëwëp, yajka'ats je'e kuutyp tyëëm. Maa yë'ë nyi'x tye'kjë'ëwa'any kaj je'e manaa wya'atsa'any. Jatu'un je'e kyumëtowa'any, koo je'e miik tëë tsyu'utsy.

Je'e teety yuukwintsën nëm je'e ujts'atsëm nyamaay ween je'e kaa oy koo y'ëxwoopëtsëmy. Nokoo je'e jim kuutyp pa'k nyaxëëy, may je'e kuutyp tyëëm ajxy yajka'tsy, jatu'un je'e yajxon nyi'x ak oy mya'aty. Jajty, yë'ë kaa nyi'x, oy piint myamë'ëy.

Je'e kaa nimanaa je'e kyajatyëkooy nej yë'ë miik mëët yë'ë ujts'atsëm ajxy tyuuny. Paaty yë'ë kaa jaa miik mëët yë'ë ujts'atsëm tsyu'utsy. Wenëk paky kyapaaty, patyëk je'e yuukwintsën tu'ts jaa miik myooy ween tu'un këxp nyikyutsipinyë. A je'e ujts'atsëm ni'x ak je'e pata'akë juuny mapxy mëët je'e nyamaayë tu'uk akëëpy ajxy mwititëp jatu'un ajxy oy ninyawa'anëëp.

**Ja'anyajxp ayuuk: María de Jesús
Hernández Francisco**



Je'e tuk mëët yë'ë luut*

Je'e teety'ap ajxy metyaakp koo je'e luut to'ok të'ëts
nëëpa'a tyenaxëjpy a jim je'e tuk tu'uk pyaaty.

Je'e luut myeyajtëëw:

—¿Tii yaa mtuunpy?

—Kay ëtsy n'ëxta'apy.

—¿A miitsy tii m'ëxta'apy? —yajtëëw je'e tuk.

—Nëë uukpë ëtsy manajky.

—A jo'oy —nem tuk myenany.

Mënit je'e tuk nyamaay jaa luut:

Miitsy, oy nyamaa mjëyë'ëyawëtity, kaj m'anuxë'ëy, a ëtsy janytyim
otyekyaam nyo'oyëtsy, jatu'un ëtsy koo n'ok jëyë'ëy, yajxon taa
yakjwë'ëy jim këxp.

—Jatu'un —nëm je'e luut y'atsooy—, paa miitsy tu'un mtsojpy ween
jim këxp mëët jëyëyëp, tu'un najwë'ëp nej yajnijwë'ëyë.

—Oy jatu'un —xonta'akpëjk je'e tuk.

Jatu'un, je'e tuk wonpejt luut nakëxp, jëyë'ëy ajxy, koo ajxy je'e jim
këxp yajpaty, nëm je'e tuuk jaa luut nyamaay.

—Janytyim axëëk yë'ë mkopk xyuuky.

Je'e luut oyoy jyotma'ty jatu'un myenany:

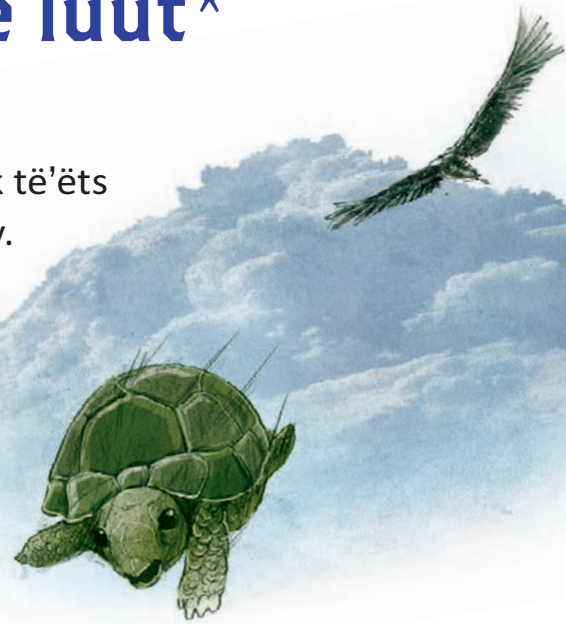
—Ëtsy tu'un ok jaknamaayë jatu'uyë myajka'awa'any.

Je'e tuk tsëkëëy a kaj je'e waanp myenany. Kujeky je'e tuk oy jato'ok
myena'any.

—Janytyim axëëk yë'ë mkopk xyuuky.

Jotma't je'e luut a yajka'aw je'e tuk y'oopë mënit je'e nyajup këjx
y'apu'uwë'ëy; je'e tyaj'ok matsooyëëpy najty je'e a'otsëëy.

Paaty yë'ë tuk nyajup ajxy jyatu'un nej koo a'ootsë'ëy.

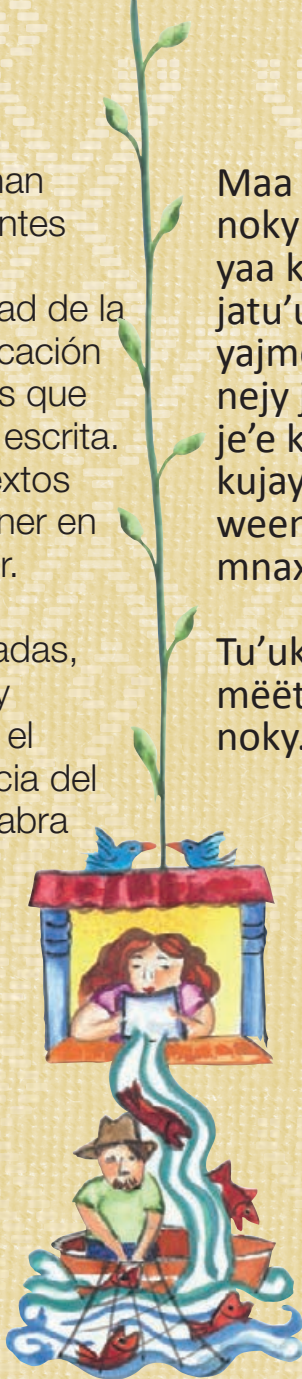


En este Libro de lecturas se han contemplado textos de diferentes autores y pueblos, obras que permiten desarrollar la habilidad de la lectura en voz alta y la identificación de algunos elementos básicos que dan sentido a nuestra lengua escrita. Asimismo, se consideraron textos recreativos que permitirán poner en juego la imaginación del lector.

Estas obras fueron seleccionadas, pensando en los contenidos y actividades contempladas en el Libro del adulto y la importancia del aprecio que deba tener la palabra escrita.

Maa ataa Na'ap metya'aky
noky matyu'u ayuuk kapxy
yaa kujayë'ëy mpataanpy,
jatu'un m'apëka'any mëk'aam
yajmetya'ak, mëët m'ëxkapa'any
nejy je'e m'ayuuk yakjaay, jatu'un
je'e kapxy metya'aky yaa miinpë
kujayë'ëy myajmetsëp mkopkjoty
ween je'e yajmetya'akyëëpë
mnaxonta'aky.

Tu'ukëëpy ataa yaa m'apëkaanpyë
mëët je'e Ayuuk jeya'ay y'ayuuk
noky.



DISTRIBUCIÓN GRATUITA

NAMËYAJT ATAA NOKY AJXY YEKY

ayuuk • mixe • ayöök • ayuujk • ayuk • ayuuk • mixe • ayöök • ayuujk

ISBN: 978-607-710-235-9

